

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

SAKARYA’DA TARIMA DAYALI SANAYİYE YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Halil AMUCE

**Enstitü Anabilim Dalı : Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Enstitü Bilim Dalı : Çalışma Ekonomisi ve Sosyal Siyaset**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fatma FİDAN

EYLÜL – 2018

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

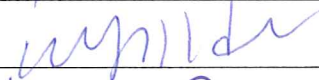
**SAKARYA'DA TARIMA DAYALI SANAYİYE YÖNELİK
BİR MODEL ÖNERİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Halil AMUCE

Enstitü Anabilim Dalı : Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Enstitü Bilim Dalı : Çalışma Ekonomisi ve Sosyal Siyaset

Bu tez 14/09/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. Fatma Fidan	Başarılı	
Dr. Öğr. Üy. Neşide Yıldırım	Başarılı	
Dr. Öğr. Üy. Yeliz Yeşil	Başarılı	

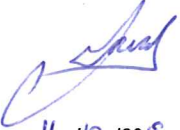
 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
--	---	-------------

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	HALİL AMUCE
Öğrenci Numarası	:	Y156005028
Enstitü Anabilim Dalı	:	ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
Enstitü Bilim Dalı	:	ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE SOSYAL SİYASET
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	SAKARYA'DA TARIMA DAYALI SANAYİYE YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ
Benzerlik Oranı	:	%20

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

11.../10.../2018
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

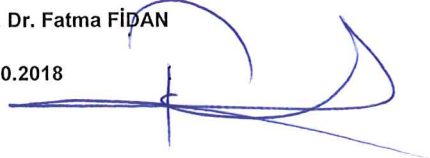
11/10/2018
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Fatma FİDAN

Tarih: 11.10.2018

İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim boyunca değerli bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım, her konuda bilgi ve desteğini almaktan çekinmediğim, araştırmanın planlanmasından yazılmasına kadar tüm aşamalarında yardımlarını esirgemeyen, teşvik eden, aynı titizlikte beni yönlendiren değerli danışman hocam Doç. Dr. Fatma Fidan'a teşekkürlerimi sunarım.

Halil AMUCE

14.09.2018

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	iv
HARİTA LİSTESİ	v
ÖZET.....	vi
SUMMARY	vii

GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: SAKARYA'DA TARIMA DAYALI SANAYİ.....	5
1.1. Tanım	5
1.3. Tarıma Dayalı Sanayinin Gelişmesinde Örgütlenme ve Kooperatiflerin Rolü	10
1.4. Sakarya'nın Genel Özellikleri.....	11
1.5. Sakarya'da Tarıma Dayalı Sanayinin Tarihsel Gelişimi.....	13
1.6. Sakarya'da Tarıma Dayalı Sanayinin Durumu	13
1.7. Sakarya'da Tarıma Dayalı Sanayinin Paydaşları.....	15
1.8. Sakarya'da Tarıma Dayalı Sanayiye Yönelik Hedefler ve Politikalar.....	17

BÖLÜM 2: SAKARYA'DA TARIMA DAYALI SANAYİNİN PROFİLİ VE	
SORUNLARI	21
2.1. Sakarya'da Tarıma Dayalı Sanayinin Profili	21
2.1.1. Üretim Açısından	23
2.1.2. İşletme Büyüklüğü Açısından	25
2.1.3. Pazar Açısından.....	26
2.2. Tarıma Dayalı Sanayiye Yönelik Destekler.....	29
2.2.1. Bakanlık	29
2.2.2. Yerel Yönetimler	30
2.2.3. Bankalar	31
2.2.4. KOSGEB.....	32
2.3. Tarıma Dayalı Sanayinin Sorunları.....	32
2.3.1. İşgücü Sorunu	32
2.3.2. Üretime Dayalı Sorunlar	34
2.3.3. Pazar Sorunu	36
2.3.4. Finansal Sorunlar	37

2.3.5. Eğitim Sorunu	38
BÖLÜM 3: ARAŞTIRMA.....	40
3.1. Bulgular ve Değerlendirme	40
3.1.1. Tarıma Dayalı Sanayi ile Üretilen Ürün Uyumunun İncelenmesi	40
3.1.1.1. Sebzeçilik	42
3.1.1.2. Meyvecilik	44
3.1.1.3. Hayvancılık.....	46
3.1.1.4. Ormancılık	51
3.1.1.5. Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler.....	52
3.1.1.6. Süs Bitkiciliği	54
3.1.2. Tarıma Dayalı Sanayinin Ekonomik Yönden İncelenmesi	56
3.1.3. GZFT Analizi	61
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	63
KAYNAKÇA	67
ÖZGEÇMİŞ.....	72

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ARIP	: Tarım Reformu Tatbik Projesi
ÇATAK	: Çevresel Amaçlı Tarım Arazilerinin Korunması
GSYH	: Gayrisafı Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KKYDP	: Kırsal Kalkındırma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KSS	: Küçük Sanayi Sitesi
MARKA	: Doğu Marmara Kalkınma Ajansı
MEKSA	: Mesleki Eğitimde Küçük Sanayi Destekleme Vakfı
OSB	: Organize sanayi bölgesi
TARİİM	: Tarım Sigortaları Havuzu
TOSYÖV	: Türkiye Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Serbest Meslek Mensupları ve Yöneticiler Vakfı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
WB	: Dünya Bankası
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Sakarya’da Tarıma Dayalı Sanayi Üretimi Ve Kurum Sayıları	14
Tablo 2 : Sakarya’da Tarıma Dayalı Sanayinin Yerel Paydaşları	15
Tablo 3 : Sakarya Organize Sanayi Bölgelerinin Dağılımı	22
Tablo 4 : Sakarya İli Tarımsal İşletme Büyükleri	25
Tablo 5 : Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İstihdamın Toplam İstihdam İçindeki Payı	33
Tablo 6 : Sakarya İlinin Üretim Yapısına Göre Arazilerin Dağılımı	41
Tablo 7 : Sakarya İli Sebze Üretimi	42
Tablo 8 : Sakarya İli Meyve Üretimi.....	44
Tablo 9 : Sakarya İli Büyükbaş Hayvan Üretimi	47
Tablo 10 : Sakarya İli Küçükbaş Hayvan Üretimi.....	48
Tablo 11 : Sakarya İli Kümes Hayvanları Üretimi.....	49
Tablo 12 : Sakarya İli Su Ürünleri Üretimi	50
Tablo 13 : Sakarya İli Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler Üretimi.....	52
Tablo 14 : Sakarya İli Süs Bitkileri Üretimi.....	54
Tablo 15 : Sakarya’da Nüfus, İstihdam, Tarımsal İstihdam ve Yüzdelik Payların Yıllara Göre Durumu.....	57
Tablo 16 : Sakarya İli Tarımsal, Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İstihdamı ve Oranı.....	58
Tablo 17 : Sakarya İli Tarımsal Ürün Üretimi Değeri (TL)	58
Tablo 18 : Sakarya’nın Tarım Ürünleri Ticareti (Milyon Dolar)	59
Tablo 19 : Sakarya’nın Başlıca Ürün Gruplarına Göre Tarım Ürünleri İhracatı (Bin Dolar).....	60
Tablo 20 : Sakarya’nın Başlıca İşlenmiş Tarım Ürünleri Ticareti	61

HARİTA LİSTESİ

Harita 1 : Sakarya İli Sebzeçilik Faaliyeti.....	43
Harita 2 : Sakarya İli Meyvecilik Faaliyeti	45
Harita 3 : Sakarya İli Hayvancılık Faaliyeti.....	47
Harita 4 : Sakarya İli Ormancılık Faaliyeti	51
Harita 5 : Sakarya İli Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler Üretimi.....	53
Harita 6 : Sakarya İli Süs Bitkileri Üretimi.....	55

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Sakarya'da Tarıma Dayalı Sanayiye Yönelik Bir Model Önerisi			
Tezin Yazarı: Halil AMUCE		Danışman: Doç.Dr. Fatma FİDAN	
Kabul Tarihi: 14 Eylül 2018		Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 72 (tez)	
Anabilim Dalı: Çalışma Ekonomisi Endüstri İlişkileri		Bilim Dalı: Çalışma Ekonomisi ve Sosyal Siyaset	
Ham maddenin tarımdan sağlanması nedeniyle tarıma dayalı sanayinin gelişimi Türkiye'nin ekonomik gelişimi açısından önemli bir role sahiptir. Ülkemizde tarıma dayalı sanayi işletmelerinin en yaygın sorunları hammadde yetersizliği, finansman eksikliği ve pazarlama problemidir. Bu durum işletmelerin kapasitelerinin altında çalışmalarına sebep olmaktadır. Bu çalışmada Sakarya'da tarıma dayalı sanayinin genel durumu incelenerek yeni bir model önerisi getirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde Sakarya'nın tarıma dayalı sanayi durumu hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde sektörün profili ve sorunları açıklanmaya çalışılmıştır. Son bölümde araştırmalara dayalı bir metot yürütülerek ilçelerdeki üretilen tarımsal ürünler ve fabrikalar araştırılmıştır.			
Anahtar Kelimeler: Tarıma Dayalı Sanayi, Sakarya Tarıma Dayalı Sanayi, Tarım ve Sanayi			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: A Model Proposal for Agriculture-Based Industry in Sakarya			
Author of Thesis: Halil AMUCE		Supervisor: Assoc. Dr. Fatma FİDAN	
Accepted Date: 14 September 2018		Number of Pages: vii (pre text)+ 72 (main body)	
Department: Labour Economics and Industrial Relations		Subfield: Labor Economics and Social Politics	
The development of the agricultural industry due to the provision of raw materials from agriculture Turkey's has an important role in terms of economic development. The most common problem of our country's agricultural-based industrial enterprises comes from inadequacy of raw materials, lack of financing and marketing; this situation causes them to work under the capacities of the enterprises. In this study, the general situation of the industry based on agriculture was examined in Sakarya and a new model proposal was tried to be introduced. In this context, the first part of the work was informed about Sakarya's agriculture-based industrial situation, and the second part tried to explain the industry's profile and problems. In the last part, a research-based method was carried out to investigate the agricultural products and factories produced in the provinces.			
Keywords: Agriculture Industry, Sakarya Agriculture Industry, Agriculture and Industry			

GİRİŞ

Tarıma dayalı sanayi ürünleri, toplulukların artan ve çeşitlenen ihtiyaçlarını karşılamakta önemli bir paya sahiptir. Ülkelerin, coğrafi koşulları ve kültürel yapılarının önemli farklılıklar göstermesi ve çoğu ülkenin tarımsal öz kaynakları ile kendini besleme konusunda yetersiz olması; kimilerininse yeterli kaynakları olmasına karşı üretim konusundaki tecrübesizliği veya yetersizliği gıda gereksinimlerini karşılamada dışarıya bağımlı olmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda, ulusal ekonomide tarım ve hayvancılıkta verimliliği artırmak için kapsamlı tarım politikalarının oluşturulmasının önemi arttıkça, işletmelerin varlıklarını korumak, kar etmek ve istihdama katkıda bulunmak gibi temel gayelerini gerçekleştirmekte üstlerine düşen görev artmaktadır. Neden sonuç ilişkisi bakımından tarım ve sanayi sektörleri birbirlerinden bağımsız düşünülemez. Zira hangi ülke olursa olsun modern anlamda tarımsal faaliyette bulunmak istiyorsa sanayi ile etkileşim içerisinde bulunması bir zorunluluktur. Ekonomik gelişmenin birinci adımı tarım, ikinci adımı ise endüstriyel gelişimdir. Özellikle pek çok ülkede sanayi sektörünün en önemli girdi çıktı ilişkisinin gıda sektörü ile olduğu göz önünde bulundurulursa tarımı sanayinin bir kolu olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Tarım ve sanayi, geleneksel olarak hem özellikleri hem de ekonomik büyümedeki rolleri açısından iki ayrı sektör olarak görülmüştür. Tarım, gelişmenin ilk aşamasının ayırt edici özelliği olarak kabul edilirken, sanayileşme derecesi, bir ülkenin gelişme yolunda kaydettiği ilerlemenin en uygun göstergesi olarak kabul edilmiştir. Üstelik büyüme için uygun strateji genellikle tarımdan sanayiye, ya da tarımın ilk aşamasındaki değişimi finanse etmek için bir ya da daha az aşamalı bir değişim olarak algılanmıştır.

Ancak bu görüş artık uygun görünmemektedir. Bir yandan tarımın kalkınma sürecinde oynadığı rol, sanayileşmeye olan katkısı ve uyumlu kalkınma, politik ve ekonomik istikrar açısından önemi yeniden gözden geçirilmiş ve yeniden değerlendirilmiştir. Öte yandan, tarım, endüstrinin bir biçimi haline gelmiştir; teknoloji, dikey entegrasyon, pazarlama ve tüketici tercihleri, çeşitlilik ve kapsamın kayda değer karmaşıklığı ve zenginliği gibi, karşılaştırılabilir endüstriyel sektörlerin profilini yakından takip eden çizgiler boyunca gelişmiştir. Bu, kaynakların tarımda konuşlandırılmasının pazar güçlerine giderek daha fazla yanıt verdiği ve endüstriyel bağımlılık ağına giderek daha fazla entegre olduğu anlamına gelmektedir. Tarımsal ürünler, büyüyen karmaşıklık

teknolojileriyle şekillenmekte ve önemli araştırma ve geliştirme çabalarının sonuçlarını ve ayrıca beslenme, sağlık ve çevre ile ilgili giderek daha sofistike bireysel ve kolektif tercihleri birleştirmektedir. Hammaddelerin üretim aşamasını hala işleme ve dönüştürme aşamasından ayırabilmekle birlikte, çoğu zaman bu teknoloji karmaşıklığı ve dikey entegrasyonun kapsamı ile bulanıklaşmaktadır. Tarımın sanayileşmesi ve tarımsal işleme endüstrilerinin geliştirilmesi, böylece tamamen yeni bir sanayi sektörü tipi oluşturan ortak bir süreçtir (shodhganga.inflibnet.ac.in).

Tarıma dayalı sanayi, yani ara ve nihai tüketim için tarımsal üretimin işlenmesi, korunması ve hazırlanması, kalkınma ve yoksulluğun azaltılmasını destekleyen bir dizi önemli işlevi yerine getirir. Endüstrilerle bağlantılı tarım, üst düzey politika yapıcılar ve sektör liderleri tarafından, olumlu bir gelişme etkisi olan ve ekonomik büyümeye katkıda bulunan rekabetçi, katma değerli bir iş sektörü olarak tanınmalıdır. Sadece tarımsal üretkenliğe odaklanmak yerine, politika yapıcılar, tüm tarımsal değer zincirinin rekabet gücünü dikkate almalıdır.

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada Sakarya ili baz alınarak incelenen tarıma dayalı sanayi sektörü; bu bağlamda ilin politikası ve tarihsel gelişiminin yanı sıra mevcut durumu üretim, pazar ve işletme büyüklüğü açısından değerlendirilmiş, tarıma dayalı sanayiye yönelik verilen destekler üzerinde durulmuş, tarıma dayalı sanayide yaşanan işgücü, üretim, pazar, finans ve eğitim sorunları analiz edilmiştir.

Araştırma bölümünde ilin genel tarımsal yapısı, tarıma dayalı sanayi bölgeleri ve fabrikaları haritalama metodu yardımıyla tespit edilerek tarıma dayalı üretim yapan fabrikalarla ilgili önerilerde bulunulmuştur. Küreselleşme sürecinde ülkemiz açısından Sakarya'nın ülkeye desteği ve tarımsal sanayinin geliştirilmesi açısından önemi vurgulanarak öneriler getirilmiş ve kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Tarım iki sebeple bütün toplumların en hayati ekonomik faaliyet dalıdır. Birincisi ve en önemlisi insanların en temel ihtiyacı olan beslenme ihtiyacının doğrudan karşılayan bir sektör olması, ikincisi de çağımızda her toplum için zorunlu bir amaç haline gelmiş bulunan ekonomik kalkınmayı sürükleyecek kaynakları sağlamasıdır. Ekonominin gelişmesi ve belli bir sermaye birikimine ulaşılması durumunda bu ikinci fonksiyon

nispi önemini yitirse de beslenme ihtiyacını karşılayan temel bitkisel ve hayvansal besin maddelerini üretmesi tarımın önemini korumasına yetmektedir.

Gelişmiş ülkeler, önceleri tarımı makinalar ile entegre ederek tarımsal alanda gelişme sağlamışlar, fon yaratmışlar ve daha sonra elde ettikleri kaynakları sermayeye aktararak sanayi devrimi yapmışlardır.

Tarım ve tarıma dayalı sanayi, önemli bir döviz kaynağı olması, gıda ithaline gidebilecek dövizlerden tasarruf sağlaması, önemli bir istihdam alanı teşkil etmedi gibi sebeplerden dolayı her ülke ve özellikle ülkemiz için hayati önem barındıran ekonomik bir sektördür.

Araştırmanın Amacı

Günümüzde pek çok ulusal ve uluslararası gerek resmi gerek özel kurum ve kuruluşların hemfikir olduğu konulardan birisi de gelecekte yaşanması muhtemel gıda yetersizliği konusudur. Teknoloji ilerledikçe tarımsal verim artmış olmasına karşı tarım alanların çeşitli sebeplerden dolayı azalması, çoraklaşması ve yanlış metotlar uygulanması bu tehlikenin bertaraf edilmesini engellemektedir. Bu tehlike sebebiyle özellikle gelişmiş ülkeler mevcut tarım alanlarını koruyucu önlemler almaktadırlar.

Tarımsal gelişim sağlamadan endüstriyel başarının yakalanması çok zordur. Bu nedenle öncelikle tarım ve tarımsal problemlere eğilmek gereklidir. Her ne kadar tarımsal ürünler katma değeri yüksek ürünler sınıfına girmese de özellikle gelişmekte olan ekonomiler için tarım ürünleri ihracatı ana gelir kaynaklarından. Nitekim Türkiye de gelişmekte olan ekonomilerdendir. Türkiye bölgesel ve global anlamda kısa vadede ihraç ettiği tarımsal ve tarıma dayalı endüstri ürünleri ile rekabet edebilecek, hatta öncü olabilecek konumdadır.

Sakarya hem sahip olduğu verimli topraklar hem de bulunduğu konum nedeniyle gerek tarım ürünleri gerek tarıma dayalı sanayi ürünleri üretimi açısından ülke içerisinde yüksek potansiyel barındırmaktadır. Sakarya'nın tarıma dayalı sanayi alanında yapısal özellikleri ve tarıma dayalı sanayideki gelişim seyri son yıllarda ülke ekonomisi açısından dikkat çekmektedir. Geniş ovaları, sulak arazileri, ılıman iklimi, ürün çeşitliliği ve yüksek verimi Sakarya'yı ülke içinde doğal bir tarım şehri haline getirmektedir.

Ne yazık ki birtakım sebepler dolayısıyla ülke içerisinde tarımsal gelişim öneminin kavranması uzun yıllar almıştır. Bu süreçte ülkenin kalkınması sanayi ve hizmet sektöründe aranmış ve durum kronik bir çıkmaz halini almıştır. Sakarya da bu yanlış anlayış neticesinde önemli tarımsal alanlarının bir kısmını yitirmiş şehirlerdendir.

Bu bağlamda çalışma Sakarya'nın tarıma dayalı sanayisinin durumunu araştırmaya yönelik verilerinin toplanması ve desteklenmesi amacıyla oluşturulmuş; ilin genel durumu incelenerek yeni model önerileri sunmak hedeflemiştir. Sakarya özelinde daha önce bu konuda kapsamlı çalışma sayısının az olması da bu araştırmanın en büyük motivasyon kaynaklarından birisi olmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma Mart 2017 – Haziran 2018 arasında aşağıda belirtilen yöntem takip edilerek hazırlanmıştır:

Araştırmanın başında içerik ve konu başlıkları genel hatları ile belirlenmiş, araştırmanın üç ana bölümden oluşmasına karar verilmiştir. Buna göre konu ile ilgili gerek ulusal gerek uluslararası tez, makale ve yayınlar tespit edilerek uzun süreli bir literatür taraması yapılmış ve bu sayede teorik çerçeve oluşturulmuştur. Bu aşamada ulusal yazılı kaynakların yetersizliği bir dezavantaj oluşturmuştur. Yine uluslararası yazılı kaynakların da bir şehir veya bölgeden ziyade ülke genelinde bu araştırmayı konu almış olmaları araştırma süresini etkileyen en temel etkenlerden birisidir.

İkinci aşamada araştırmanın konusu doğrultusunda irtibat kurulabilecek kurumlar, örgütler ve sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra yerel ve ulusal paydaşlar tespit edilerek ilgili belge ve raporlar talep edilmiştir. Elde edilen belge ve raporlar konu başlıklarına göre tasnif edilerek bir sonraki aşama için temel oluşturulmuştur.

Üçüncü aşamada tasnif edilen materyaller ışığında haritalama metodu kullanılarak il içerisinde bölge bölge başlıca temel tarımsal ve hayvansal üretim bölgelerinin yanında tarıma dayalı sanayi kuruluşlarının konumları ve hammaddeye yakınlıkları tespit edilmiştir.

Son olarak araştırma konusu doğrultusunda ilin GZFT analizi yapılarak tüm bilgiler ışığında genel değerlendirme ve öneriler sunulmuştur.

BÖLÜM 1: SAKARYA'DA TARIMA DAYALI SANAYİ

1.1. Tanım

Tarım dayalı sanayi çok amaçlı bir tanımlı ifade eder. Tarımsal hammaddelere dayalı çeşitli sanayi, üretim ve işleme faaliyetlerini; ayrıca tarım girdi olarak kabul edilen faaliyet ve hizmetleri de kapsayabilir. Bazı tanımlar aşağıda verilmiştir:

“Tarım temelli endüstriler, zirai ürünleri işlemenin yanı sıra endüstriye tarımsal girdiler sağlamakla uğraşanlardır.” (İndia, The Famine Inquiry Commision, 1944: 1).

"Tarım temelli endüstriler ya doğrudan ya da dolaylı olarak tarımla bağlantılı olan endüstrilerdir."(Bhattacharya, 1980: 192).

Tarımsal bir endüstri, toprak ve ağaç mahsulleri ile hayvancılık da dahil olmak üzere hammaddeleri işleyen bir kurumdur. İşleme derecesi, elmanın temizliği ve sınıflandırılmasından pirinç değirmenciliğine, tekstüre edilmiş bir sebze yemeği oluşturan pişirme, karıştırma ve kimyasal değişime kadar değişebilir. Tarım endüstrisi, hammaddenin dönüştürüldüğü dereceye göre kabaca kategorize edilebilir. Genel olarak, sermaye yatırımı, teknolojik karmaşıklık ve yönetsel gereksinimler, dönüşüm derecesiyle orantılı olarak artar."(Austin, 1981: 3).

T.C. Ticaret Bakanlığı'nın kabul ettiği sınıflandırma da esas alınarak tarım dayalı sanayi kapsamına giren sanayi dalları şöyle sıralanabilir:

1) Gıda Sanayi

- Et ve Mamulleri Sanayi
- Süt ve Mamulleri Sanayi
- Un ve Mamulleri Sanayi
- Sebze ve Meyve İşleme Sanayi
- Bitkisel Yağlar ve Margarin Sanayi
- Şeker ve Şekerli Mamuller Sanayi
- Yem Sanayi

- İşlenmiş Çay Sanayi

2) İçki Sanayi

- Düşük Alkollü İçkiler
- Yüksek Alkollü İçkiler
- Çeşitli Gazozlar
- Memba ve Maden Suları

3) Diğer Sanayi Dalları

- Tütün Mamulleri Sanayi
- Dokuma ve Giyim Sanayi
- Orman Ürünleri Sanayi
- Kağıt Sanayi
- Deri ve Deri Mamulleri Sanayi
- Lastik Sanayi

Birleşmiş Milletler Uluslararası Standart Endüstri Sınıflandırılması'na (ISIC) göre, tarıma dayalı sanayi kolları şu şekildedir:

- Gıda, İçecek ve Tütün Üretimi
- Tekstil, Giysi ve Deri Endüstrileri
- Mobilya Dahil Ahşap ve Ahşap Ürünleri İmalatı
- Kağıt ve Kağıt Ürünlerinin İmalatı
- Kauçuk Ürünlerin İmalatı.

Tarım temelli endüstrileri sınıflandırmanın birçok yolu vardır. Genel olarak bunlar gıda ve gıda dışı sektörler olarak sınıflandırılmaktadır. Gıda endüstrileri çok daha homojendir ve ürünlerin hepsi aynı son kullanıma sahip olduğundan, gıda dışı sektörlerle göre sınıflandırılması daha kolaydır. Örneğin, çoğu muhafaza teknikleri, ister meyve,

sebze, süt, et, ister balık olsun; bütün bozulabilir gıda ürünleri yelpazesinde temel olarak benzerdir. Aslında, daha çabuk bozulabilen gıda ürünlerinin işlenmesi, büyük ölçüde koruma amaçlıdır (shodhganga.inflibnet.ac.in).

Gıda dışı endüstriler, gıda endüstrisinin aksine, çok çeşitli kollara sahiptir. Hemen hemen tüm gıda dışı tarım ürünleri yüksek derecede işleme gerektirmektedir. Gıda endüstrisinden çok daha belirgin bir şekilde, genellikle nihai ürüne ulaşmadan önce çeşitli ara ürünlerden geçen belli bir operasyon sırası vardır. Bu ardışık işlem aşamalarının her birindeki katma değerden dolayı, orijinal hammaddenin temsil ettiği toplam maliyetin oranı sabit bir şekilde azalır. Gıda dışı endüstrilerin bir diğer özelliği ise, günümüzde artık doğal hammaddelerle birlikte sentetik ve diğer yapay ikame maddelerinin giderek daha fazla kullanılmalarıdır.

Tarım temelli endüstrinin bir başka yararlı sınıflandırması, yukarı ve aşağı sanayidir. Tarım endüstrisi, tarımsal ürünlerin ilk işlenmesinde devreye girer. Örnek olarak pirinç ve un öğütme, deri tabaklama, pamuk çırçır, yağ presleme ve balık konservesi verilebilir. Aşağı sanayiler, tarımsal malzemelerden yapılan ara ürünler üzerinde daha fazla üretim işlemini üstlenirler. Örnekler ekmek, bisküvi ve erişte yapma, tekstil eğirme ve dokuma, kağıt üretimi, giyim-ayakkabı imalatı ve kauçuk üretimidir (shodhganga.inflibnet.ac.in).

Tarım sektörü ile tarıma dayalı sanayinin toplamından oluşan ekonomik kesim genellikle tarımsal kesim olarak adlandırılmaktadır.

Tarımsal kesimin bazı özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Tarımsal kesimde verim artışı sanayi kesiminde olduğundan daha süratli ve daha az bir yatırımla gerçekleştirilebilir. Diğer bir deyişle tarımda daha küçük bir yatırım ile daha büyük bir produktivite artışı sağlamak mümkündür.
- 2) Tarımsal kesimde üretim artarken ortaya çıkan ithal girdisi gereksinmesi sanayi kesimine oranla düşüktür. Yani tarımda ithalatın üretim elastikiyeti sanayiye göre düşüktür.
- 3) Tarımsal kesimde üretim artışının ihracat yaratıcı etkisi sanayi kesimine göre daha fazladır. Yani tarımda ihracatın üretim elastikiyeti sanayiye göre yüksektir.

Tarımsal kesimin yukarıda belirtilen özellikleri göstermektedir ki tarım ve tarıma dayalı sanayi kalkınmanın en önemli motoru konumundadır. Tarımsal kesimin ihmali sonucunu doğuracak kalkınma stratejilerinin Türkiye gibi ülkelerde çeşitli bunalımlara girme ihtimali her zaman çok yüksektir. Oysa tarımsal kesimde ithal girdilere bağımlılığın düşük olması, ihracat potansiyelinin daha yüksek olması ve sermaye oranının sanayi kesimine oranla düşük olması kalkınma politikalarında tarım ve tarıma dayalı sanayilere gerekli önemin verilmesini zorunlu kılmaktadır.

1.2. Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım – Sanayi İlişkisi

Tarımın bütün toplumlar için en hayati ekonomik faaliyet alanı olmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, insanların en temel sorunu olan beslenme ihtiyacını doğrudan karşılayan sektör olması; ikincisi ise, çağımızda her toplum için zorunlu bir amaç haline gelen ekonomik kalkınmayı sürükleyici kaynakları sağlamasıdır. Diğer taraftan tarım sektörü, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarına bağlı olarak en önemli döviz kaynağını oluşturması, gıda maddeleri ithaline gidebilecek dövizlerden tasarruf sağlaması, önemli bir istihdam alanı teşkil etmesi gibi sebeplerden dolayı hayati öneme sahip ekonomik bir sektördür (Kılıçkap ve diğerleri, 2001: 147).

Neden sonuç ilişkileri açısından tarım ve sanayi sektörleri birbirine bağımlıdır. Ülkeler tarımsal faaliyetlerini modern yöntemlerle sürdürebilmek için sanayi sektörü ile ilişki içerisinde olmak zorundadırlar. Bu durum tarımsal ilerlemenin, dolaylı olarak sanayi teknolojisindeki ilerlemelere bağlı duruma gelmesine neden olmuştur. Tarım kesimindeki yatırımlarda, tarımsal sermayeden ziyade, sanayi kaynaklı sermaye egemen durumdadır (Aydemir ve Pıçak, 2008: 130).

Gelişmiş ülkelerde sanayi üretiminin hızla artması, tarımsal hammadde ihtiyacını artırmıştır. Tüketici gelirlerinin yükselmesiyle sentetik mallara olan talep azalmaktadır. Sanayileşme yönündeki yapısal değişimin doğal sonucu olarak, tarımın ulusal gelirdeki payının azalması tarım sektörünün gerilediği anlamına gelmeyip; öteki sektörlerin tarım sektörüne oranla daha fazla geliştiğini gösterir (İnan, 1998: 37).

Tarım kesiminde gelir düzeyinin düşük, marjinal tüketim eğiliminin yüksek ve marjinal tasarruf eğiliminin düşük olması göz önüne alındığında bu kesimde sermaye birikiminin oluşamayacağı düşünülebilir. Bu nedenle, tarım sektöründe ancak zorunlu tasarruflardan söz edilebilir. Zorunlu tasarrufların başında tarım kesiminden alınacak vergiler gelir.

Ancak tarımsal gelir dağılımında dengesizlikler vardır. Özellikle sanayileşmenin ilk dönemlerinde kentleşme, gelir ve nüfus artışı sonucu oluşan tarım ürünleri talep artışları ilk aşamada büyük çiftçilerin gelirlerini yükseltmiştir. Bu süreçte tarım sektöründe biriken fonlar toprak alımı yerine büyük kentlere ve buna bağlı olarak sanayi kesimine doğru kayma eğilimi göstermiştir. Tarımdan sanayiye kaynak aktarımında toprak reformları, arazi sahiplerinin artan gelirlerini topraklarını genişletmek yerine sanayi yatırımlarına yönlendirmelerinde önemli bir etken olarak sanayileşmenin dolaylı destekleyicisi olmuştur (Knox, 2002: 4; Han, 1978: 1).

Gönüllü ve zorunlu tasarruflar dışında, iç ticaret hadlerindeki gelişmeler tarımdan sanayiye sermaye aktarımına yol açmaktadır. Genellikle tarım sektörünün aleyhine gelişen iç ticaret hadleri, tarım dışı ürünlerin fiyatlarını daha hızlı artırmaktadır (MacDonald, 1999: 11). Bu durum, tarımdan diğer sektörlere doğru daha fazla gelir transferine yol açmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerin sanayileşme süreçlerinde zorunlu olan yatırım malları, ara malları ve hammaddelerin ithalinin yapılabilmesi döviz rezervlerine bağlıdır. Ekonomileri tarıma dayalı olan az gelişmiş ülkeler için tarımsal ürün ihracı yoluyla sağlanan dövizler, gelişmeyi sürükleyecek olan sanayi yatırımlarının finansmanında en önemli kaynaktır (Gürler ve diğerleri, 1995: 8). Bu bağlamda, dış ödeme güçlükleri sanayileşmeyi ve kalkınmayı geciktiren önemli bir faktördür. Görülüyor ki, sanayileşmedeki ilk itici güç tarımsal sermayeden kaynaklanır ve tarımsal üretimdeki verim artışları sanayileşmeyi geliştiren temel unsurlardan biridir. Sanayi sektörü, tarımsal üretim teknolojisinin ilerlemesi işlevini üstlenmesinin yanı sıra; tarımsal ürün talebiyle tarımsal gelirlerin artmasını sağlar.

Az gelişmiş ülkelerde tarım kesimindeki nüfusun oldukça yoğun olması, sanayileşme sürecinde gerekli işgücünün tarım kesiminden sağlanmasına olanak vermektedir. Az gelişmiş ülkelerde tarım sektöründe gizli işsizlik oranının yüksek düzeyde olması ve teknolojik ilerlemenin tarımsal mekanizasyon düzeyini artırması sonucu daha az işgücüne ihtiyaç duyulması, tarım kesimini sanayi sektörüne işgücü kaynağı durumuna getirmektedir. Ayrıca sanayi kesimindeki ücretlerin görece yüksekliği, tarımdan sanayiye işgücü akımını artırmaktadır (Gürler ve diğerleri, 1995: 11).

1.3. Tarıma Dayalı Sanayinin Gelişmesinde Örgütlenme ve Kooperatiflerin Rolü

Ekonomik yapıların tarıma ve tarımsal yapıda da küçük işletmelerin hakim olduğu ülkelerde, küçük üreticilerin refah seviyelerinin yükseltilebilmesi için üreticilerin, ürünlerin işlenmesi ve değerlendirilmesi ile girdilerinin temini aşamalarında etkili olmaları gerekmektedir. Bu da tarım sanayi entegrasyonunun sağlanması ve tarıma dayalı sanayinin gelişmesi ile olacaktır. Tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesinde tarımsal hammadde üreticilerinin ve aynı zamanda sanayi mamulü tüketen bu grubun katılımıyla oluşturulan ve oluşturulacak kooperatiflerin rolü büyük olmaktadır.

Üreticiler kooperatif işletmenin hem müşterisi hem de ortağı yani sahibi konumundadırlar. Endüstriyel yatırımların kooperatifler tarafından gerçekleştirilmesi durumunda üreticiler bu endüstriyel yatırımlarında ortağı durumuna gelmekte ve tarım ve sanayi- ticaret işletmeleri arasındaki çıkar çatışması ortadan kalkmaktadır. Üretim için gerekli olan girdileri kaliteli ve ucuza temin etme imkanı olduğundan tarımda ve tarım dışı kesimde etkinliğin ve verimliliğin artmasına katkı sağlanabilmektedir. Ayrıca ürünlerin işleme ve pazarlaması da teminat altına alındığından üretim artışı ve maliyet düşüklüğü de sağlanabileceğinden gelir artışı ve refah seviyesinin yükselmesi de söz konusu olabilecektir (Turan, 2000: 6).

Tarım sanayi entegrasyonunda tarımsal girdi üreten ve tarım ürünlerini işleyen ve pazarlayan endüstrilerin kooperatifler aracılığı ile kurulması, tarımsal faaliyetlerin ve bunun sonucunda da yaratılan katma değerin artırılmasını sağlayacaktır. Ayrıca endüstriyel üretim ve pazarlama neticesinde yaratılacak katma değeri de dikkate aldığımızda, kırsal kesimde önemli bir sermaye birikimi sağlanabilecektir. Bu birikim kooperatifler tarafından temin edilip orada toplanacağından, yeni verimli yatırım alanlarına (tarım ve sanayii) yönltilmesi daha kolay olacaktır (Turan, 2000: 7). Yaratılan fazlanın ortaklara dağıtılan kısmı da gelir dağılımı açısından olumlu bir durum yaratacaktır. Ayrıca kooperatif yatırımlarında ortaklarında katkısı olduğundan sermayenin tabana yayılması da söz konusu olabilecektir.

Kooperatifler kırsal kesimde üreticiler açısından ortaya çıkardıkları katma değerin bir kısmının üreticilere gitmesi ve tarım ürünlerinin en iyi şekilde değerlendirilmesi, yeni iş imkanlarının yatırımlar vasıtasıyla temini mümkün olduğundan gelir artışı yaratarak, kesimler arası gelir dağılımının dengelenmesine ve sosyal adaletin teminine yardımcı olabilecektir. Yeni yatırımlarla kırsal kesimde yarattığı yeni istihdam imkanları ile

işsizlik sorununun yerinde çözülmesine, tarımdan sanayiye işgücü transferine yardımcı olabilecektir. Ayrıca kırsal kesimde yaşayanlar için ek gelir imkanı yaratacağından kırdan kente göç olayı yavaşlayabilecektir. Kırsal kesimde endüstriyel yatırımlar sonucu insan ve sermaye kaynaklarının ülke düzeyinde dengeli dağılmasına da yardımcı olunacaktır.

Kooperatiflerin tarım sanayi kapsamındaki faaliyetleri yatırımların kentlerde veya belli merkezlerde yoğunlaşmasını da önleyerek kentlerde ortaya çıkabilecek çeşitli sorunları engelleyebilecektir. Ayrıca kırsal yerleşim merkezlerine temel altyapı ve hizmetlerin götürülmesi çabuklaşabilecek, kentsel ve kırsal kesimde sağlıklı bir yerleşim için elverişli ortam yaratılabilecektir. Bu şekilde insan ve sermaye kaynaklarının ülke düzeyinde dengeli dağılımının sağlanmasının yanında ülke savunması açısından da avantajlı bir yapı ortaya konulabilecektir (Turan, 2000: 7). Ayrıca kırdan kente olan hızlı göç ile şehirlerdeki yapı bozukluğu engellenebilecek, köy görünümlü şehirler yaratılmayacaktır. Doğal kaynakların verimli kullanılma imkanı da yaratılabilecektir. Tarımsal girdi kullanımında çevre kirliliği yaratılmaması konusunda da yardımcı olabilecektir.

1.4. Sakarya'nın Genel Özellikleri

Sakarya, 2017 yılı verilerine göre nüfusu 990.214 olan 4.817 km² yüzölçümüne sahip bir şehirdir. Km²'ye il genelinde 197 kişi düşmektedir. İlin yüzölçümü iller arasında 66, nüfus olarak 21. sıradadır.

Sakarya'nın, denizden yaklaşık ortalama 30-60 m yükseklikte ve düz görünümde yüzey şekilleri vardır. Şehrin yıllık yağış ortalaması 804,3 mm, sıcaklık ortalaması 14.1°C, bağıl nem oranı %72 ve ortalama rüzgar hızı 1,6 m/s'dir. Bu özellikleri ile il Marmara Bölgesi'ndeki mikro klima etkisi olan tek şehir olma özelliğine sahiptir. Şehrin %49'unu tarım arazileri oluşturmaktadır. Sakarya, yüksek becerili çiftçilik ve ileri düzeyde teknoloji uygulamalarının verimli bir şekilde kullanılması durumunda ilin tarım alanlarında sulama gereksinimi duyulmadan kolay biçimde ürün yetiştirilebilecek ve yılda en az iki ürün hasadı yapılabilecek özelliklere sahiptir.

Sakarya ili Marmara ve Karadeniz Bölgesi'nde hakim olan iklim şartlarının etkisi altındadır. Kuzey ve doğu bölgelerinde Karadeniz iklimi, batı ve güney bölgelerinde Marmara iklimi görülür. Senenin en fazla 40 gününde sıcaklık 0°C'nin altında ve en

fazla 30 gününde 30°C'nin üstünde seyreder. Yağış ortalaması kimi yerde 632 mm, kimi yerde 900 mm'dir. (Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü).

Hızla gelişmekte olan Sakarya'nın ekonomisi tarıma ve sanayiye dayanır. Aktif nüfusun %65'i tarım sektöründe, %15'i sanayi sektöründe, diğerleri ise farklı sektörlerde çalışmaktadır.

Sakarya ilinin ovaları en verimli tarım alanları arasındadır. Asri tarım yapıldığı için verim yüksektir. Çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmektedir. Ana tarım ürünleri buğday, şeker pancarı, arpa, fasulye, mısır, tütün, patates, soğan ve ayçiçeğidir. Tarımsal üretimde lahana, marul, domates, biber, kabak, karpuz ve taze fasulye gibi bahçe bitkileri de yoğun olarak yetiştirilmektedir. Tarla bitkileri ve sebzelerin yanı sıra meyve yetiştiriciliği ilde yapılan yoğun tarım çalışmaları içindedir.

Sebze üretimi çeşitli ve çoktur. İstanbul'un sebze gereksiniminin çoğu bu bölgeden karşılanmaktadır. Yaz, kış ve turfanda sebze üretimi gerçekleştirilebilmektedir. Aynı şekilde meyve üretimi de çeşitli ve çoktur. Başlıca meyveleri üzüm, çilek, fındık, ceviz, kiraz, ayva, armut ve elmadır. Geyve ve Sapanca meyvecilik üretiminde ön sırada olan ilçelerdir. Bunun yanında patates söz konusu olduğunda Adapazarı ilçesi akla gelen ilk bölgelerdendir.

Aşağı Sakarya Havzası bol yağmur almaktadır. Orman açısından zengin olduğundan yağmur suyu depolanır ve düzenli olarak akarsular beslenir. Ortalama su hacmi 4 milyar m³'tür. Sakarya havzasında 2 milyon 75 bin hektarlık ova sulanabilmektedir.

Sakarya ili hayvancılık açısından da zengindir. Meraların azalmanın ardından koyun ve keçi miktarında azalmalar olmuş ancak sığır sayısı artış göstermiştir. İpekböceği yetiştiriciliği 200 köyde yapılmaktadır. Dut ağacı bu bölgeyi doldurur. Koza yetiştiriciliği Geyve, Akyazı ve Kayalar bölgesinde ikinci gelir kaynağı olarak gelmektedir. Sakarya'nın Karadeniz kıyısı balık bakımından çok zengin değildir. Buna karşın lüfer, mersin, hamsi, palamut ve kalkan balıkları deniz balıkçılığının temelini oluşturur. Sapanca Gölü'nde yaşayan balık türü sayısı ise 14'tür. Yılda ortalama 100 ton balık yakalanmaktadır. Tatlı su levreği, sazan balığı, turna, yayın balıkları ve kerevit bu türler içerisinde en bol miktarda bulunan türlerdir (Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018).

1.5. Sakarya’da Tarıma Dayalı Sanayinin Tarihsel Gelişimi

Sakarya’da tarıma dayalı sanayiye, cumhuriyet öncesinde ilk girişimler başlamış ve 1916 tarihinde Kurtuluş Savaşı’nda silahlı kuvvetlerimizin gereksinimlerini karşılayan DA-TA Ağaç İşleri Fabrikası (bugünkü TZDK) kurulmuştur.

Cumhuriyetin ilk zamanlarında değerli bir gelişme kaydeden ilde 1935 yıllarında çok çeşitli ipek fabrikası ve tarıma elverişli olması nedeni ile bir un fabrikası yapılmıştır. Adapazarı’na 1940-1950’li tarihlerde ve il olduktan sonrasında ciddi sanayi hamleleri yapılmış ve önemli sanayi kuruluşları gelmiştir. 1943 tarihinde Türkiye Ziraat Donatım Kurumu kurulmuş ve 1953 tarihinde Adapazarı Şeker Pancarı Fabrikası çalışmaya başlamıştır. Sakarya’da sanayileşme sürecine giren kamu yatırımlarından sonra yatırımların hızlı bir şekilde neredeyse hepsi kamu olmayan özel girişimciler tarafından yapılmıştır.

Tarım arazilerinin uygunluğu besin sektörünü de büyütmüş, besin sektöründe Sakarya’ya ciddi yatırımlar yapılmıştır. Özel olarak süt mamulleri faaliyetlerinde Ülker Grubu Pamukova ve Akyazı bölgelerinde, tavukçuluk faaliyetlerinde ise Şen Piliç A.Ş. Geyve bölgesinde çok önemli yatırımlar yapmış ve bu vaziyet Sakarya’da bulunan diğer üretim fabrikalarını hızlı bir çalışma ortamına itmiştir.

1.6. Sakarya’da Tarıma Dayalı Sanayinin Durumu

Sakarya, çeşitli iklim koşulları, ucuz arazi varlıkları, elektrik enerjisinin toplandığı yer, yol ve demiryolu ağı imkanlarının yanında nüfus yoğunluğunun sağladığı iş fırsatları ile endüstriyel kuruluşları kendine çekmektedir. Özellikle İstanbul, Bursa ve Kocaeli üçgenlerindeki sanayinin yoğunlaşması, girişimcilerin yeni yatırım alanları aramasına neden olmuş ve Sakarya, alternatif bir yatırım alanı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Tarım üretimi sonrasında, ildeki GSYH’ye en fazla oranda katkıda bulunan sanayi üretimi %20’den fazladır (MARKA, 2010: 38-39).

Sakarya’nın çok sektörlü bir ekonomik yapıya sahip olması ilin en önemli özelliklerinden biridir. İlde bereketli tarım arazilerinin varlığı, ilin konumu ve diğer potansiyelleri nedeniyle tarım ve sanayi sektörü diğer sektörlerden daha iyi seviyededir (Sakarya Büyükşehir Belediyesi, 2015: 86). Sanayi ve hizmet sektöründeki gelişmelere, olumlu iklim koşullarına, verimli tarım alanlarının varlığına, gelişmiş tarımsal ve teknik aletlerin yoğun olarak kullanılması ve pazar yakınlığı Sakarya’yı önemli bir tarım kenti

yapmaktadır (Sakarya Büyükşehir Belediyesi, 2010: 10). Sakarya'da tarım-sanayi ilişkileri gelişmiştir. Tarımsal üretim ile endüstriyel üretim arasında yakın bir ilişki vardır. Şeker pancarı üretimi-şeker sanayi, orman ve ormancılık endüstrisi, hayvancılık-et endüstrisi, fındık üretimi-fındık işleme endüstrisi, mısır üretim-mısır işleme sanayi bu duruma verilebilecek örneklerdir.

Sakarya'da tarıma dayalı sanayi kuruluşlarının toplam adedi 2017 bilgilerine göre 753'dir. Sakarya Kocaeli ile beraber Doğu Marmara Bölgesi'nde tarıma dayalı sanayi kuruluşlarının en sıklıkta bulunduğu iki ilden biridir. 2015 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) araştırmalarına göre ilin tarımsal ürün ihracatı 59,5 milyon Amerikan Doları, tarımsal ürün ithalatı ise 9,1 milyon Amerikan Doları dolayında gerçekleştiği açıklanmıştır. Tarıma dayalı sanayi kuruluşlarında tahıl, un ve unlu mamul üretimi %66,27'lik bir pay ile birinci sırayı alırken bu üretim grubunu %8,90'lık bir oranla süt ve süt ürünleri üretilmesi izlemektedir. İlde bulunan tarıma dayalı sanayi kurumların kaynak grupları ve kuruluş adetleri açısından verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1
Sakarya'da Tarıma Dayalı Sanayi Üretimi Ve Kurum Sayıları

ÜRÜN GRUPLARI	İŞLETME SAYISI
Tahıl, Un ve Unlu Mamuller	499
Fındık ve Fındık Ürünleri	12
Süt ve Süt Ürünleri	67
Et ve Et Ürünleri	24
Gıda ve İşlenmiş Gıda ile İlgili Malzemeler	15
Meyve ve Sebze İşleme	12
Yumurta ve Yumurta Ürünleri	17
Şekerli Mamuller	34
Arıcılık Ürünleri	3
Baharatlar, Çeşni Vericiler, Soslar	5
Kuruyemiş ve Çerezler	8
Alkolsüz İçecekler	11
Bitki Çayı ve Kahve Ürünleri	1
Çikolata ve Kakao Ürünleri	6
Diğer	39
TOPLAM	753

Kaynak: Sakarya İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2015

Sakarya yüzölçümünün %49'u tarıma uygun alanlardan oluşmakta ve ülkemizin verimi en bol olan ikinci ovası olma özelliğine sahip Akova Sakarya'da bulunmaktadır. İlin çalışma imkanının neredeyse yarısının tarım işletmelerinde bulunması Sakarya'da tarımın ne ölçüde önem arz ettiğini gözler önüne sunmaktadır. Türkiye genelinde tarımın GSYH içindeki payı %8 oranlarında iken Sakarya'da tarım hissesinin %25 düzeylerinde olması ilde tarımın niceliğini ortaya koymuş farklı bir göstergedir (Sakarya Büyükşehir Belediyesi, 2015: 87). Sakarya'da tarım, sanayiye önemli ölçüde desteklemekte ve kaynak olmaktadır. İlde hayvancılık bölümü tarım geliri için en çok hisseye sahipken; fındık, meyvecilik geliri içinde en yüksek hisseye sahiptir.

1.7. Sakarya'da Tarıma Dayalı Sanayinin Paydaşları

Sakarya İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Sakarya Büyükşehir Belediyesi, Sakarya Valiliği, Sakarya Ticaret Ve Sanayi Odası, Sakarya Üniversitesi, Sakarya merkez ve ilçe ziraat odaları tarıma dayalı sanayinin paydaşları olarak Sakarya'da destek veren yerel kuruluşlardır. Bunların yanı sıra tarım ve tarımsal sanayi ürünleri pazarlama kooperatiflerinden, yetiştirici derneklerinden, toptancı hallerinden ve ticaret borsalarından destek görebilmektedir. Bu tür aracı kurumlar Sakarya'daki tarım ürünlerinin değerlendirilmesi ve pazarlanmasında etkin rol oynar.

Tablo 2
Sakarya'da Tarıma Dayalı Sanayinin Yerel Paydaşları

PAYDAŞLAR	SAYI
Sakarya Ticaret Borsası	1
Tarımsal Kalkınma Örgütleri	91
Tarımsal Kredi Kooperatifi ve Birlikleri	8
Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birlikleri	13
Pancar Ekicileri Kooperatifi	1
Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi	2
Kırmızı Et Üreticileri Birliği	2
Süt Üreticileri Birliği	11
Kanatlı Hayvan Eti Üreticileri Birliği	3
Arı Yetiştiricileri Birliği	1
Sapanca Dış Mekan Süs Bitkileri Kalkınma Kooperatifi	1

Kaynak: Sakarya Tarım Raporu - 2017

Bu örgütler ve amaçları kısaca aşağıda belirtilmiştir:

Sakarya Ticaret Borsası; Borsaya dahil maddelerin (canlı hayvan, fındık, süpürge otu, patates, soğan ve kabak çekirdeği vb.) alım ve satımı ile bu ürünlerin fiyatlarının tespiti ve ilanının yapılmasını sağlar.

Tarımsal Kalkınma Kooperatifi; Ortaklarına fiyat avantajı ve gelir artışı sağlama, ortaklarından satın aldığı ürünler için en uygun fiyatı uygulama, ilave kaynak transferi yaratma, daha fazla çiftçiye ulaşma ve pazar payını arttırma amacıyla faaliyet gösterir.

Tarım Kredi Kooperatifi Ve Birlikleri; Çiftçinin tüm ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mal ve hizmetleri zamanında, güvenilir, kaliteli ve uygun koşullarda sağlama, ürünlerini pazarlama, çiftçiye uygun kredi sağlama ve ucuz yakıt temin etme amacıyla faaliyet gösterirler.

Tarım Satış Kooperatifi Ve Birliği; Üreticilere karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle mesleki faaliyetleri ile ilgili ihtiyaçlarını sağlama, ürünlerini daha iyi şartlarla değerlendirme ve ekonomik çıkarlarını koruyarak bu konuda gerekli her türlü tedbiri alma, ortakların ve ortak olmayan üreticilerin tarımsal üretim faaliyeti ile ilgili ihtiyaçlarını karşılama amacıyla faaliyet gösterir.

Ziraat Odası ve Ziraat Odaları Birliği; Tarım ile ilgili mesleki hizmetleri sağlama, tarımın her alanının gelişmesini de devletin tarımsal plan ve programının gerçekleşmesine yardımcı olma, çiftçilerin ihtiyaçlarını karşılama, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırma, tarımda mesleki disiplinin korunmasını sağlama amacıyla faaliyet gösterir.

Pancar Ekicileri Kooperatifi; Kimyevi damlama, gübre, zirai mücadele ilaçları, tohum, fide, fidan, traktör ve römork lastikleri ile zirai alet, makine ve ekipmanlarının uygun fiyatlar ile peşin veya ürünlerin hasat zamanına vadeli olarak satılması; bu sayede ilde piyasa fiyatlarını belirleyici bir rol üstlenerek ortaklarına hizmet etme ve ortaklarına toprak hazırlama; ekim, dikim, gübreleme, zirai mücadele, sulama, bakım, koruma ve hasat işlerinin yanında pancar ve diğer tarım ürünlerinin yetiştirilmesi, ıslahı, depolanması gibi konularda eğitimler verme amacıyla faaliyet gösterir.

Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi; Bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetleri ile bitkisel ürünlerin, tahılların, baklagillerin ve yağlı tohumların yetiştirilmesi ve değerlendirilmesini sağlama amacıyla faaliyet gösterir.

Kırmızı Et Üreticileri Birliği; Bölgedeki et üretimini talebe göre planlama, ürün kalitesini iyileştirme, geçerli norm ve standartlara uygun ürün sevk etme, ürünlerin ulusal ve uluslararası ölçekte pazarlama gücünü artırıcı tedbirler alma amacıyla faaliyet gösterir.

Süt Üreticileri Birliği; Üreticilerin ürettikleri ürünlerle ilgili piyasa araştırmaları yapma ve yaptırma, ürün kalitesini iyileştirici tedbirler alma ve ürün standartlarını uygulama amacıyla faaliyet gösterir.

Kanatlı Hayvan Eti Üreticileri Birliği; Üreticilere piyasa araştırması yapma, üretim teknikleri, kesim depolama, paketlenme konularında teknik destek sağlama, talebe uygun üretim planı yapma amacıyla faaliyet gösterir.

Arı Yetiştiricileri Birliği; Arıcılık faaliyetlerinden en üst düzeyde faydalanılmasını ve ekonomiye katkıda bulunmasını sağlama, faaliyetlerin hem ticari hem de teknik olarak daha güvenli sürdürülmesine deste olma amacıyla faaliyet gösterir.

Sapanca Dış Mekan Süs Bitkileri Kalkınma Kooperatifi; Dış mekan süs bitkileri konusunda üreticilerin bilgi ve becerilerini arttırma, hukuki ve ticari haklarını koruma, pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirme amacıyla faaliyet gösterir.

1.8. Sakarya’da Tarıma Dayalı Sanayiye Yönelik Hedefler ve Politikalar

Tarım sektörü hem toplumun besinsel kaynağı olması hem de üretim kollarına belli başlı girdi sağlaması açısından önemi çok yüksek olan bir sektördür. Tarımsal ürün ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin milli gelir, çalışma ve dış ticaret içindeki hissesi dikkate alındığında sektör Türkiye’de iktisadi sektörler içindeki değerini devamlı korumaktadır (Tutar ve Eryüzlü, 2015: 78).

Türkiye’de 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlar ile kabul edilen liberalleşme ve piyasa iktisadisine giriş süreciyle tarım sektörü üstünde uygulanan özendirme ve destekler azaltılarak süreç içinde farklılaşmıştır. Devletin tarım sektörü üstünde uygulamış olduğu özendirme ve destek politikası yüksek ölçüde kaldırılarak, tarım

ürünlerinde fiyatları serbest pazar şartları altında tayin edilerek belirlenmeye başlamıştır.

2000 tarihinin başından itibaren Türkiye’de tarım ekonomisinde farklı değişimler yaşanmış, 1930 tarihlerinde başlatılan ve 2000’li yıllara kadar uygulanan tarımsal ürün fiyatına dayalı destekleme alımları Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO)’nün ülkeler üzerinde tatbik edilecek tarım politikası için belirlenmiş olan ölçüleri tamamı ile değişmiştir. Destek alımları şeklinde tatbik edilen tarımsal stratejiler, Türkiye’nin temas halinde olduğu IMF’nin denk bütçe işlemlerinde ve ticaret saptırıcı tesirinden ötürü WTO’nun engeline takılmıştır (Sakarya Ticaret Borsası, 2017: 43).

Türkiye’deki tarımsal destek stratejilerinde en fazla değişiklik 2000 tarihinin başlarında tatbik edilen doğrudan gelir desteğini içine alan Tarım Reformu Tatbik Projesi (ARIP) ile hayata geçirilmiştir. Bu alanda tarımsal ürün ücret destekleme stratejileri ortadan kaldırılarak, doğrudan gelir desteği uygulamasına geçilmiştir. Aynı sürede devlet birliği altında tarımsal kuruluşlar özelleştirilerek devletin tarım üstündeki yetkisi azaltılmıştır. Tatbikatlara koyulan temel desteklemelerin bütün destekler içindeki payı 2002 tarihinde %78 düzeyine çıkmıştır. Fakat 2006-2010 Tarım Kanunu ve Strateji Belgesinde doğrudan gelir desteği için sunulan %78’lik bütçe hissesinin seviyeli olarak %45’e geriletme kararı alınmıştır. Doğrudan gelir desteği uygulaması 2008 yılında sona ermiştir (Sakarya Ticaret Borsası, 2017: 43).

Tatbik edilen doğrudan gelir desteği stratejisi ile Türkiye’nin tarımsal üretim seviyesi ve üreticinin desteklenmesi hususunda problemler yaşanarak devamlı olarak sektörlerle karşılaşmıştır. Bütün bu sorunların yanı sıra, uygulamanın faydası da olmuştur. Ülkedeki tarım alanlarının yüksek bölümü kayda alınmış ve çiftçi kayıt sistemi yaratılmıştır. 2004 tarihinden sonra ise kayıt altına alınan çiftçilere ürettikleri mahsulleri gruplara ayırarak buna göre destek sağlanmıştır. 2008 tarihinden sonra ise üretken ve eğimi %15 den fazla olan tarlalarda üretilen mahsullere yönelik destekleme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Yürürlükte olan ikramiye sistemi de sektöre göre desteklere dönüştürülmüştür.

Günümüzde Türkiye’de gerçekleştirilen tarımsal destek stratejileri daha fazla bitkisel üretim, hayvansal üretim ve tarım alanında yapısal rehabilitasyonlar sağlamak amacı ile sübvansiyonel şekilde yürütülmektedir. Bu tatbikler mazot, gübre, ilaç toprak analiz

destekleri, tarımsal danışmanlık, çiftlik muhasebe, veri ağı sistemi kayıt destekleri tarımsal yapıyı kuvvetlendirecek destekler tarzından yapılmaktadır. Aynı zamanda Kırsal Kalkındırma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı (KKYDP) ve Çevresel Amaçlı Tarım Arazilerinin Korunması Planı da (ÇATAK) bakanlığın kırsal kalkınma ve bölge kapsamında uyguladığı stratejilerdir. Ek olarak %50 devlet desteği verilen tarım sigortası (TARSİM) uygulaması da tarımda risk yönetimi ve üretici gelirlerinde süreklilik sağlamaya yönelik ciddi bir strateji aracı olarak kullanılmaktadır.

Uygulanan tarım stratejileri sonucunda, tarımdaki yapısal ve teknolojik ilerlemelere dikkat edildiğinde Türkiye tarım alanında son zamanlarda çok ciddi değişimler kaydetmiştir. Toplam tarım ve ekim alanları küçülmesine rağmen tarla ve bahçe bitkileri üretme seviyelerinde artış kaydedilmiştir. Fakat aynı biçimde hayvansal üretim, kültür ve melez ırklarındaki yükselmeye ilişkin üretim devamlı ivme kaydetmiştir. Tarımın GSYİH'deki ve çalışmadaki hissesinin azalmasına ilişkin kriz dönemleri öne alınmadan diğer zamanlarda tarımsal yükselme oranı olumlu yönde ilerlemiştir. Uygulanan kırsal kalkınma stratejileri ile tarımsal ve tarıma dayalı sanayi geliştirilmesinde artış göstermiştir (Sakarya Ticaret Borsası, 2017: 43).

Tarıma dayalı sanayiler imalat sanayinin içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda tarıma dayalı sanayiye yönelik uygulanan politikalar genel sanayi politikası ile paralellik arz etmektedir. Uygulanan politikalarla tarımsal girdi kullanan sanayilerde, özel sektör öncülüğünde tarım-sanayi iş birliği ve bütünleşmesinin geliştirilmesi, yüksek katma değerli mamul üretiminin artırılması ve rekabetçi bir yapının oluşturulması amaçlanmaktadır.

Tarımsal sanayi yatırımlarında teşvik belgesi düzenlenebilmesi içinse asgari şu şartlar belirlenmiştir:

- Süt inekçiliğinde, kalkınmada öncelikli yörelerde asgari 150 baş, normal yörelerde asgari 300 baş hayvan varlığına sahip olmak.
- Büyükbaş besicilikte bir dönem başına, kalkınmada öncelikli yörelerde asgari 500 baş, normal yörelerde asgari 700 baş hayvan varlığına sahip olmak.
- Küçükbaş besicilikte, bütün yörelerde dönem başına asgari 1000 baş hayvan varlığına sahip olmak.

- Yumurta ve et tavukçuluğu faaliyetinde komple yenileme, tevsi ve entegrasyon yatırımlarına teşvik verilmez. Damızlık tavuk yetiştiriciliğinde ise yem üretim tesisi ile entegre olma şartı aranır. Bununla birlikte, üretim maliyetlerini düşürücü ve kullanım sahasını genişletici yatırımlara teşvik belgesi düzenlenebilir.
- Hindi yetiştiriciliğinde bütün yörelerde asgari 50.000 adet/dönem yetiştirme ve kesim hane kapasitesi olması kaydıyla işleme ve soğuk hava deposu yatırımlarına teşvik verilebilir.
- Yem, un, makarna, bisküvi, irmik ve salça yatırımlarında KOBİ yatırımları da dahil olmak üzere komple yeni, tevsi, entegrasyon ve ürün çeşitlendirmesi cinsinde teşvik belgesi düzenlenemez. Ancak bu faaliyetlerde yenileme, darboğaz giderme, kalite düzeltme, modernizasyon ve tamamlama yatırımlarına teşvik belgesi düzenlenebilir.

BÖLÜM 2: SAKARYA'DA TARIMA DAYALI SANAYİNİN PROFİLİ VE SORUNLARI

2.1. Sakarya'da Tarıma Dayalı Sanayinin Profili

Sakarya, denizden yaklaşık ortalama 30-60 m yüksekliktedir ve düz görünümde yüzey şekilleri vardır. Şehir yıllık ortalama 804,3 mm yağış, 14.1°C sıcaklık, %72 bağıl nem ve 1,6 m/s. rüzgar hızı ile birlikte Marmara Bölgesi'ndeki mikro klima etkisi olan tek bölge olma özelliğine sahiptir. Şehrin %49'unu tarım arazileri oluşturmaktadır. Kaliteli çiftçiler ve ileri düzeyde teknoloji uygulamaları ile verimli bir şekilde kullanılan arazilerde sulama gereksinimi duymadan kolay biçimde ürün yetiştirilebilir ve senede en az iki ürün hasadı yapılabilecek özelliklere sahiptir (Sakarya Ticaret Borsası, 2017: 2).

Sakarya'da ağırlıklı olarak bulunan mısır, buğday, şeker pancarı, fiğ, yonca ve ayçiçeği gibi tarla bitkileri ile tarımsal üretimde lahana, marul, domates, biber, kabak, karpuz ve taze fasulye gibi bahçe bitkileri hakimdir. Tarla bitkileri ve sebzelerin yanı sıra meyve yetiştiriciliği ilde yapılan yoğun tarım çalışmaları içindedir. Meyve yetiştiriciliğinde en önemli çalışmalardan biri fındık kültürü ve bağcılıktır. Bu ürünleri elma, armut, ayva ve kiraz üretimi izlemektedir (Sakarya Ticaret Borsası, 2017: 2).

Sanayi sektörü sıralamasında ülke illeri arasında 22. Sırada bulunan Sakarya, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 23. kişi başına GSYİH bakımından 24. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu arasında 17, ikinci en büyük 500 sanayi kuruluşu arasında da 7 firma Sakarya'da bulunmaktadır. Toplamda 13 yabancı firmanın üretim tesisini içerisinde barındıran ilde bu tesisler aracılığıyla yaklaşık 6.500 kişi istihdam edilmektedir. Sakarya, iklim şartlarının çeşitliliği, arazi varlığının ucuzluğu, elektrik enerjisinin toplama yeri, kara ve demir yolları ağına yakınlığı, nüfus yoğunluğunun sağladığı iş kolu, nitelikli işgücü imkanları ile sanayi kuruluşlarını kendine çekmektedir. Buna bağlı olarak ilde sanayi yatırımları artmaktadır (MARKA, T.Y: 24).

1950'lerin ikinci yarısında başlayan özel kesim yatırımları, öncelikle tarıma ve tarımsal kaynak potansiyeline bağlı olarak yapılmış, 1960'larda ve 1970'lerde tarıma dayalı sanayinin önemi sürmekle birlikte, hemen hemen tüm sanayi dallarında çeşitli yatırımlar yapılmıştır. Özel teşebbüsün Sakarya sanayine yatırıma başlaması sonucu; Toyota,

Tüvasaş, Otokar, Good Year, Ülker, Yazaki, Asaş, Tırsan, Sanko gibi yerli yabancı büyük firmalar fabrikalar kurmuştur.

Sakarya’da 5’i faaliyette olmak üzere, 1’i T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından onaylanmış faaliyete geçme çalışmalarını devam ettiren toplam 6 Organize sanayi bölgesi (OSB) bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli alanlarda ihtisas OSB’lerin kurulması için çalışmalar devam etmektedir. Bunların yanında Sakarya, Türkiye ve bölgenin Küçük Sanayi Sitesi (KSS) sayısı ve kapasitesi bakımından önde gelen illerindendir. Ayrıca ilde 1 adet endüstri bölgesi bulunmaktadır (MARKA, T.Y: 24).

Tablo 3
Sakarya Organize Sanayi Bölgelerinin Dağılımı

Sanayi Bölgesi	Firma Sayısı	Faaliyet Alanı
Sakarya I. Organize Sanayi Bölgesi	52	Otomobil, Tekstil, İlaç, Elektrik, İnşaat Sektörü
Sakarya 2.Organize Sanayi Bölgesi	71	Otomotiv, Madeni Eşya, Tekstil, Gıda, Plastik, Orman Ürünleri
Sakarya 3.Organize Sanayi Bölgesinde	51	Gıda, Yapı Elemanları, Tekstil, Metal, Plastik Sektörü
Karasu Organize Sanayi Bölgesi	6	Plastik ve Metal
Kaynarca Mobilya İhtisas Organize Sanayi Bölgesi	-	-
Ferizli Organize Sanayi Bölgesi	30	İmalat Metal Sanayi Ve Gıda Sanayi

Kaynak: Veriler Sakarya’da Bulunan Organize Sanayi Bölgelerinin İnternet Sitelerinden Elde Edilmiştir.

Sakarya 1. Organize Sanayi Bölgesi’nde (Hanlı) 52 firma faaliyet göstermekle birlikte otomotiv, inşaat, tekstil, ilaç ve elektrik sektöründe üretim yapan firmalar öne çıkmaktadır.

Sakarya 2. Organize Sanayi Bölgesi’nde (Hendek) 71 firma faaliyet göstermekle birlikte otomotiv, madeni eşya, tekstil, gıda, plastik, orman ürünleri sektöründe üretim yapan firmalar öne çıkmaktadır. Bunlardan tarıma dayalı sanayi ele alındığında gıda alanında 5 orman ürünleri alanında 5 adet faaliyet gösteren fabrika bulunmaktadır.

Sakarya 3. Organize Sanayi Bölgesinde (Söğütlu) 51 firma faaliyet göstermekle birlikte gıda, yapı elemanları, tekstil, metal, plastik sektöründe üretim yapan firmalar öne

çıkılmaktadır. Bunlardan tarıma dayalı sanayi ele alındığında gıda alanında 12, yem alanında 2 ve besinsel yağ alanında 1 adet fabrika faaliyet göstermektedir.

Karasu Organize Sanayi Bölgesi'nde 6 adet firma bulunmakta ve bu firmalar plastik ve metal alanlarında faaliyet göstermektedir.

Toplam 900 dönümlük bir alana sahip olan Kaynarca Mobilya İhtisas Organize Sanayi Bölgesi'nin kuruluş süreci tamamlanmış ancak henüz faaliyete açılmamıştır. İmar planı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından onaylanmış, kamulaştırma henüz başlamamıştır.

Ferizli Organize Sanayi Bölgesi'nde toplam 30 firma faaliyet göstermekte ve bu firmaların çoğu sanayi metal imalatı alanlarında faaliyette bulunmaktadır. Gıda sektöründe hali hazırda 2 firma faal durumdadır.

2.1.1. Üretim Açısından

Tarıma dayalı sanayiler, toplulukların artan ve çeşitlenen ihtiyaçlarını karşılamakta önemli bir paya sahiptir. Ülkelerin coğrafi koşulları ve kültürel yapıları önemli farklılıklar gösterse de çoğu ülkenin öz kaynakları yetersizdir. Ülkelerin, coğrafi koşulları ve kültürel yapılarının önemli farklılıklar göstermesi ve çoğu ülkenin tarımsal öz kaynakları ile kendini besleme konusunda yetersiz olması; kimilerininse yeterli kaynakları olmasına karşın üretim konusundaki tecrübesizliği veya yetersizliği gıda gereksinimlerini karşılamada dışarıya bağımlı olmaktan kurtulmalarının stratejik önemi her geçen gün artmaktadır. Bu bağlamda, tarım ve hayvancılık alanındaki verimliliği ulusal ekonomi açısından artırmak için kapsamlı tarım politikalarının oluşturulmasının önemi artmaktadır (Bayraç ve Yenilmez, 2000: 22). İşletmeler varlıklarını korumak, kazanç elde etmek ve işgücüne katkıda bulunmak gibi temel hedeflerini gerçekleştirmek için kapasite kullanımını optimize etmelidir.

Tarım ürünlerinin çeşitliliği, tarımsal sanayinin gelişiminde önemli bir etkidir. Tarımsal üretimde ürün ve verimlilik artışı, gıdaya duyulan ihtiyacın karşılanması, gıda endüstrisine girdi sağlanması ve işleme yoluyla sanayileşmeye katma değer sağlanması açısından önemlidir. (Sakarya Ticaret Borsası, 2017: 28).

İklimin ve yüksek toprak verimliliğinin uygunluğu çok çeşitli sebze ve meyvelerin yetiştirilmesi için uygun bir ortam yaratmaktadır. Bu nedenle Sakarya'da açık ve örtü altı sebze üretimi hızla artmaktadır. Üretim artışında, bu ürünlerin pazarlama problemi

bulunmaması ve bulundukları bölgeye göre geniş bir pazarı olması tarımsal faaliyetlerin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.

Doğu Marmara Bölgesi'nde Sakarya'nın tarım (tarla ve bahçe bitkileri) ve hayvancılığın rakamlarına göre milli hasıla içindeki payı ilk sıradadır. Bunun sebepleri arasında Sakarya'nın Marmara Bölgesinin diğer büyük kentlerine göre arazisinin verimliliği, elverişli tarım iklimine sahip olması ve modern tarım tekniklerinin kullanımına kıyasla sanayileşmeye geç başlamış olmasıdır. İlde tarımsal makinelerin ve araçların üretimi önemli bir seviyededir. Bunlardan bazıları fındık toplama makineleri, traktör yedek parçaları, çapalama makineleri, sulama motorları ve sulama ekipmanlarının yanında ilaçlama ekipmanları olarak sayılabilir. Sakarya tarımsal alet ve makinelerin kullanımı açısından çok büyük bir potansiyele sahiptir. Sakarya'da tarımsal üretim, üretim değeri ve verimlilik ortalamaları ülke ortalamasının üstündedir. Ürün yelpazesi iklim açısından çok yüksektir. Yüksek katma değerli ürünlerin fazla olması sebebiyle tarımsal gelir ve tarım GSYH içinde yüksek paya sahiptir (Sakarya Ticaret Borsası, 2017: 28).

Doğu Marmara Bölgesi'nde tarıma dayalı sanayi üretimi açısından Sakarya birinci sırada yer alır. Sakarya'nın bulunduğu Doğu Marmara Bölgesi'nde yaratılan katma değer açısından, Sakarya'nın 2015 yılı itibarıyla Yalova'nın yaklaşık 7, Düzce'nin 2 katı ekonomik büyüklüğe sahip olduğu görülmektedir. Sakarya'daki birçok faaliyet, tarımsal sanayi ürünlerinin üretiminde hızlı bir gelişme potansiyeli olduğunu göstermektedir. Bu faaliyetlerin ön planda olduğu sektörler fındık üretimi, süt ve süt ürünlerinin üretimi ve kanatlı et ürünlerinin imalatıdır. Bu sektörler diğer sektörlerle kıyasla hızlı bir gelişme göstermektedir. Son yıllarda meyve ve sebze üretiminde gözle görülür bir artış olmuştur. Bu üretim alanlarına bağlı olarak meyve ve sebze işleme üretimi ile ilgili üretim ve yatırımlar artırılmaktadır (Sakarya Ticaret Borsası, 2017: 29).

Sakarya'nın İstanbul'a yakın olması ve çevreyle olan merkezi konumu hem kendisi hem de çevre tarafından üretilen tarımsal ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesine yol açarak tarımsal sanayi üretiminin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu da bölgenin ve Türkiye'nin GSYH'sinin Sakarya'daki artışın önemli bir katkısı olduğunu ve ileride de öneminin artacağını göstermektedir.

Nüfusun hızlı büyümesine paralel olarak beslenme ihtiyaçlarını doğal yollarla karşılayamama, tarımsal ürünlerin miktarını, ömrünü, çeşitliliğini ve kalitesini artırmak için tarımsal yatırımlarda ve üretimde artışa neden olmuştur. Sakarya'nın Marmara

Bölgesi'nde olması ve İstanbul ve Kocaeli ilinin bir ard bölgesi olması, hızlı sanayileşme süreci ve üretimi daha çok gıda sektörüne yönelmiş olması sanayinin tarımsal alanda da gelişmesine neden olmaktadır. Endüstrinin ve hizmet sektörünün hızla gelişmesine rağmen, tarım hala önemli bir paya sahiptir. Tarımsal potansiyelin yüksek olması, bölgede yetişen ürünlerin çevredeki ürünlerin değerlendirilmesi açısından merkezi bir konumda olması ve tarımsal üretim için gerekli makine, teçhizat ve aparatın üretiminin de hızlanması bu sektörün gelişmesi anlamına gelmektedir. Tarıma dayalı sanayi üretimi ile gerçekleştirilen üretim faaliyetlerinin en büyük payının gıda sektörüne ait olduğu görülmektedir. Bu sektörden en büyük payı un ve unlu mamuller alırken, fındık ürünleri, şekerleme ürünleri, süt ve süt ürünleri, kanatlı et ürünlerinin işlenmesi, alkolsüz içecekler, dondurulmuş gıdalar, konserve ve salça, fermente ve salamura ürünleri üretimi yapılmaktadır. Sakarya ili, işlenmiş tarım ürünleri açısından Marmara Bölgesi'ndeki diğer illere kıyasla çok yüksek bir katma değere sahiptir (Sakarya Ticaret Borsası, 2017: 30).

2.1.2. İşletme Büyüklüğü Açısından

Tarım işletmelerinin sayısı 58.170 civarında olduğu Sakarya da faaliyet gösteren bu işletmelerin %49,7'si 20 dekarın altındadır. 100 dekarın üstünde olan işletmeler ise sadece %2,82 oranındadır. Tarımsal işletmelerin büyük çoğunluğunda hayvansal ve tarımsal üretim birlikte yapılır. Modern tarım tekniklerinin genel olarak uygulandığı gerçeği göz önüne alındığında verimlilik artışı, toprak azalması nedeniyle tarla bitkilerinden fazla olarak bahçe bitkileri ve meyvelerin üretimi daha yüksektir. İl tarımsal işletmelerinin dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir (Sakarya Ticaret Borsası, 2017: 44).

Tablo 4
Sakarya İli Tarımsal İşletme Büyüklüğü

Arazi Dilimleri (Dekar)	Dağılımı (%)
<5	6,9
5-10	16
10-20	26,8
20-50	33,7
50-100	13,3
100-200	2,6
200-500	0,2
500-1000	0,02

Kaynak: Sakarya İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü – 2017

Sakarya'da imalat sanayinin sektörel dağılımı göz önüne alındığında; işyeri sayısı, toplam istihdam ve katma değerli üretim gücü sektörü gıda sektöründe en yüksek paya sahiptir. Gıda, gıda maddeleri, malzeme ve teçhizat imalatı yapan yaklaşık 1005 işyeri ve gıda maddeleri satan ve toplu yemek servisleri yapmakta olan yaklaşık 8,539 işyeri bulunmaktadır (Sakarya İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2016: 12).

Gıda sektöründe, özellikle tavukçuluk ve süt ürünlerinde önemli yatırımlar yapılmıştır. Ülker Grup'un Pamukova ve Akyazı'da, Şenpiliç A.Ş.'nin Geyve'de yaptığı yatırımlar, diğer mevcut üreticilere de ivme kazandırmıştır (Hayır, 2006: 5).

Tüm üreticiler, üretim teknolojilerinin geliştirilmesi ve rekabetçiliğinin artırılması için önemli bir mücadele içine girmiştir. Bununla birlikte yine Türkiye'de süt ürünleri üretiminde kullanılan makine ve teçhizat üretimindeki şirketler büyümeye başlamıştır. Bu gelişmelerin hayvan yetiştirme gelişimine de katkıda bulunacağı düşünülmektedir (Hayır, 2006: 5).

Sakarya genel olarak değerlendirilirse, Türkiye'nin sosyo-ekonomik açıdan en fazla gelişmiş Marmara bölgesinde bulunması, Anadolu'nun diğer bölgelerinde ana ulaşım yollarına bağlanması gibi avantajlara sahip bir ildir. TÜİK verilerine göre, Sakarya'da tarım ve hayvancılığın ekonomik faaliyet kollarındaki payı cari fiyatlarla %20,5 ile sanayiden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Marmara bölgesinde bulunan İstanbul, Bursa ve Kocaeli illerinde sektörün yoğunlaşması Sakarya'yı tarım odaklı ekonomik kalkınmaya yönlendirmiştir. Sakarya'da aktif nüfusun %50'si tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta ve sektörü oluşturanların yaklaşık %95'i küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) olarak faaliyet göstermektedir. Sözü edilen işletmelerin önemli bir kısmı büyük ve küçükbaş hayvancılık yapan işletmelerdir. Bu potansiyel ile Sakarya, İstanbul'un kırmızı et ihtiyacının önemli bir tedarikçisidir (toplam ihtiyaçların ortalama %57'si). Sakarya'nın ete ihtiyacı olan büyük illere yakınlığı tarım ve hayvancılığın alternatif bir sektör olmasını engelleyerek temel sektörlerden biri haline getirmektedir (Tutar ve Eryüzlü, 2015: 79).

2.1.3. Pazar Açısından

Tarım, gelir ve istihdam katkıları sağlayan, sanayi sektörüne kaynak aktaran, kullandığı girdilerle diğer sektörler için bir pazar oluşturan, biyolojik çeşitliliğe ve ekolojik dengeye hizmet eden, doğrudan ve dolaylı olarak ihracatı arttıran önemli bir sektördür.

Tarımdaki bu ön artış, nüfus artışı, sürekli değişen insan ihtiyaçları ve tercihleri ile giderek artmaktadır (Sakarya İli Master Planı, 2002: 13).

Tarımsal ürünler tüketicilere ham veya işlenmiş olarak sunulmaktadır. Bu ürünlerin birçoğu tüketicilere ulaşmak için pazarlama kanallarını kullanmaktadır. Pazarlama faaliyetleri; özel dağıtım kanalları, toptancılar, perakendeciler, aracılar, tüccarlar, kooperatifler, borsalar ve kamu kurumları gibi pek çok birim tarafından yürütülmektedir.

Sakarya birçok kentin ortak geçiş noktasında bulunması limanlara yakınlığı, demiryolu ağı bulunması, demiryolu projeleri, Köseköy Lojistik Merkezi'ne yakın olması, hızlı tren ve 3. Köprü Karayolunun ilden geçiyor olması, büyük şehirlerin ortasında olması ile avantajlı bir konuma ve ulaşım olanaklarına sahiptir (MARKA, T.Y: 29).

Tarım ve tarıma dayalı ürünler üreticiden doğrudan tüketiciye ulaşabilir, ancak mevcut piyasa yapısına bağlı olarak belirli kanallarla onlara ulaşmak daha etkili olabilir. Tarımsal ürünler genellikle direkt tüketiciye ulaşmamakta; üretimden sonra çeşitli pazarlama kanallarından geçerek işleme sokulmakta veya işleme tabi tutulmadan son tüketiciye ulaşmaktadır. Bu nedenle, bu ürünlerin pazarlama kanalları pazarın erişimi üzerinde büyük etkiye sahiptir. Ham ve işlenmiş tarım ürünlerinin pazarlanması birçok farklı etkinliğe ve uygulamaya tabidir. Bu faaliyetler ve uygulamalar pazarlama organizasyonları tarafından pazara sunma, işleme, dağıtım, kalite kontrol, depolama ve dağıtım yoluyla gerçekleştirilebilir.

Sakarya, cumhuriyetin ilk yıllarında kamusal yatırımlarla başlayan sanayileşme sürecinin, özel sektör yatırımları ve organize sanayi bölgeleri ile sürdüren bir ildir. Sakarya, son yıllarda kurulan büyük ölçekli endüstri kuruluşlarıyla ülke endüstrisinin popüler yatırım alanlarında biri olma özelliğini kazanmıştır. Sakarya'da, uygun iklim ve toprak koşulları, verimli tarım arazilerinin varlığı, piyasalara yakınlığı tarıma öncelik vermektedir. Türkiye'nin en gelişmiş ağ geçidi olan Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'ne açılan bir kapı olan Sakarya, metropol alanlarına yakınlığı ticaret ve ulaşım açısından ciddi potansiyel taşımaktadır (MARKA, T.Y:40).

Tarım ve tarımsal sanayi ürünleri pazarlama kooperatifleri, yetiştirici dernekleri, tarım odaları, toptancı halleri veya ticaret borsaları gibi pek çok farklı kanaldan pazara

sunulmaktadır. Bu tür aracı kurumların Sakarya'daki tarım ürünlerinin değerlendirilmesi ve pazarlanmasında etkili olması önem taşır (Sakarya Ticaret Borsası, 2017: 32).

Sakarya'nın tarıma dayalı sanayi ve buna bağlı alanları destekleyen avantajları aşağıdaki gibi özetlenebilir (MARKA, T.Y: 41-42);

- Toprak yapısı ve iklim koşulları
- Yağış rejimi
- Tarım arazilerinin büyük çoğunluğunun 1. sınıf tarım alanı olması
- Ulaşım imkânları
- Ülkenin en önemli şehirlerine ve pazara olan yakınlığı
- Hâlihazırda tarım ve hayvancılık merkezlerinden olması ve tecrübesi
- Zengin ve geniş su alanlarına sahip olması
- Tarım endüstrisinin gelişme potansiyeli
- İlde Tarımsal Araştırma Enstitüsü'nün bulunmasıdır.

Ziraat alanında faaliyet gösteren kurum/kuruluşların ülke ortalamasının üzerinde olan tarımsal üretim verimliliğini dünya standartlarına çekmek için çalışmalar yapması, çiftçilerin zirai uygulamalar konusunda bilinçlendirilmesi, katma değeri yüksek olan ürünlerin üretimine yönelik çalışmalar yapılması, hayvancılık faaliyetlerini düzenleyecek, kaliteyi artıracak ve bu alanda Sakarya'yı merkez haline getirecek ihtisas OSB'nin kurulması, hem il tarımının gelişip büyümesini hem de tarım yatırımlarının şehre gelmesini sağlayacaktır (MARKA, T.Y: 42).

Sakarya'daki sanayi kuruluşlarının kullandıkları hammadde ve yatırım mamullerini ağırlıklı olarak Sakarya'dan temin etmektedirler. Sanayinin kullandıkları maddeler arasında azımsanmayacak oranda madde ise yurt dışından temin edilmektedir. Sanayi kuruluşlarının aynı sanayi bölgesi içerisinde alışverişte bulundukları işletme sayısı çok azdır. Planlamanın doğru yapılmamasının doğurduğu bu sonuç maliyeti artırıcı bir özelliktir. Sanayi ürettikleri ürünleri daha ziyade il sınırları içerisinde pazarlarken ülkemizdeki farklı şehirlere de satışlar yapar. Burada üretilen ürünlerin bir kısmı da

ihraç edilir. İşletmelerin rakibi olan kuruluşlar ise daha çok Sakarya içerisinde ve ülkemizdeki diğer şehirlerde yer almaktadır. Yurt dışındaki işletmelerle rekabet çok fazla değildir. Bunda bu kuruluşların satışlarında ihracatın büyük oranda yer almamasının rolü vardır (Hayır, 2006: 22).

Sanayi alanlarının kuruluş yerini etkileyen en önemli faktör pazara yakınlıktır. Sanayi kuruluşlarının yabancı teknoloji kullanma oranları büyük işletmelerde daha yaygındır. İşletmelerin daha ziyade tüketim ve sanayinin ihtiyacı olan ürünleri ürettikleri görülmektedir. Ara mal üretme oranı sadece %13'dür. Sanayi kuruluşlarının girdi kaynaklarına baktığımızda Sakarya ili ve bölge ilk sırada yer almaktadır. Sakarya ilinde taşıt ve araç sektörü dışında kalan sanayilerin büyük oranda yerli hammadde kaynaklarına bağlı olduğu görülmektedir. Pazarlamada ise genellikle ürettikleri ürünleri kendi elemanları aracılığı ile pazarlamaktadırlar (%49). Bunu %23 ile bayiler ve %20 ile toptancılar takip etmektedir (Hayır, 2006: 15).

2.2. Tarıma Dayalı Sanayiye Yönelik Destekler

2.2.1. Bakanlık

Kalkınma Ajansları, Kalkınma Ajansı Yönetim Kurulu tarafından kararlaştırılan ve bakanlık tarafından onaylanan çalışma programı ve bütçe doğrultusunda hazırlanan ve finanse edilen mali destek programları çerçevesinde tarımsal sanayi sektörüne destek sağlayabilir (TC. Kalkınma Bakanlığı, 2014: 8).

2002 yılında Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) iş birliği ile hazırlanan “Tarımsal ve Kırsal Kalkınma Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi” kapsamında tüm illerde olduğu gibi Sakarya’da da il tarım master planı hazırlanmıştır. Bu planda; tarım il müdürlüğü öncülüğünde diğer kamu kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve tarımla ilgili diğer organizasyonların delegeleri ile paydaş toplantısı yapılarak tarımsal kaynak potansiyel ve değerlendirilmesi, verimliliğin ve gelirin artırılması, bu alandaki engellerin ortaya konulması ile doğal kaynakların ve çevrenin korunmasına yönelik hedefler belirlenmiştir (Sakarya İli Master Planı, 2002: 16).

Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı kapsamında uygulanacak olan yatırımlara yönelik desteklemelerin usul ve esaslarını belirleyen Tarıma Dayalı

Yatırımların Desteklenmesi Hakkında Tebliğ Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı).

Yatırım niteliğinde yeni tesis olarak yapılan başvurular 2 milyon TL, tamamlama olarak yapılan başvurular 1 milyon 750 bin TL, kapasite artırımı ve/veya teknoloji yenileme olarak yapılan başvurular ise 1 milyon 500 bin TL üst limitini geçmemek şartı ile hibelerden faydalanmaktadır. Ayrıca kırsal turizme yönelik niteliği yeni tesis olan yatırımlar için 1 milyon 500 bin TL, diğer yatırım konuları için 500 bin TL üst limitini geçmemek üzere %50 hibe desteği verilecektir. Diğer yatırım konuları içerisinde, çiftlik faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik altyapı sistemleri, el sanatları ve katma değerli ürünler ile bilişim sistemleri ve eğitimi konuları yer almaktadır. Bu tebliğ ile beraber, kırsal alanda yatırım yapmak isteyen yatırımcılara yüzde 50 hibe desteği vererek tarıma dayalı sanayinin gelişmesine katkı sağlamayı sürdürülmektedir (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı).

Bu destek kapsamında kırsal alanda gelir düzeyinin yükseltilmesi, zirai üretim ve tarım endüstrisi entegrasyonunun sağlanması için küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi, tarımsal pazarlama altyapısının geliştirilmesi, gıda güvenliğinin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Kırsal alan için alternatif gelir kaynaklarının oluşturulması, kırsal ekonomik altyapının güçlendirilmesi, tarımsal faaliyetler için geliştirilen yeni teknolojilerin üreticiler tarafından kullanımının yaygınlaştırılması, devam etmekte olan kırsal kalkınma çalışmalarının etkinliklerinin artırılması, kırsal toplumda yerel kalkınma kapasitesinin oluşturulmasına katkı sağlamak için yeni teknoloji içeren yatırımlar ile bireysel sulama sistemlerine yönelik yatırımların desteklenmesine ilişkin destek sağlanmaktadır (Resmi gazete, 2017:1).

2.2.2. Yerel Yönetimler

Sakarya Belediyesi, Sakarya Valiliği, Sakarya Ticaret Ve Sanayi Odası, Sakarya Üniversitesi, Sakarya İli Merkez Ve İlçe Ziraat Odaları tarafından desteklenen ve 25-28 Ekim 2018'de gerçekleştirilecek olan Sakarya I. Tarım ve Hayvan Makineleri, Teknolojileri Ve Yem Fuarı tarım ve hayvancılık teknolojisinin gelişmesi, hızla gelişen sektörde yeni ürünlerin tanıtımı, hayvansal ürünlerin işlenmesine yönelik teknoloji ve pazar payının arttırılması açısından önem arz etmektedir (Sakarya Tarım ve Hayvancılık Fuarı).

Adapazarı Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'ne destek verilmesi ile geleceğe yönelik modern tesislerde hayvancılık yapmaya olanak sağlayacak olan Tarıma Dayalı İhtisas (Besi) Organize Sanayi Bölgesi kurulması ve tüm besicileri aynı çatı altında toplamak tarımsal sanayinin desteklenmesinde yerel yönetim desteklerindendir (Sakarya Ticaret Borsası, 2017).

2.2.3. Bankalar

Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası Türkiye'ye sağladığı 200 milyon Euro tutarındaki krediyi Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Türkiye Kalkınma Bankası gibi aracı bankalar kanalıyla belli kriterlere sahip ve yatırım projelerinin finansmanını amaçlayan özel sektör firmalarına kullanırmaktadır. Bu kriterlerin arasında imalat sanayi ve tarıma dayalı sanayi başta desteklenmektedir (Oktay, 2005: 290).

Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak, madencilik, tarımsal sanayi ve imalat sanayi sektörlerinde yer alan yeni yatırımların en çok %50'si oranında yatırım kredisi veya yatırım sonunda 50 kişilik istihdam sağlanırsa işletme kredisi kullanılabilmektedir. Ancak bu açıklamaya göre bölgesel ve sektörel kısıtlamalar uygulandığı belirtilen yatırımlar bu krediden yararlanamayacaklardır (Türkiye Kalkınma Bankası, T.Y: 8).

Köylerde halihazırda faaliyet gösteren madencilik, tarımsal sanayi ve imalat sanayi sektörlerinde yatırımlardan asgari 50 kişilik istihdam sağlayan ve işletme sermayesi yetersizliği bulunan firmalara işletme kredisi kullanılabılır.

T.C. Ziraat Bankası ilgili bakanlar kurulu kararları dahilinde T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı koordinasyonunda gerçekleştirilen destekleme ödemelerinde aracılık hizmeti sunmaktadır. Daha önce banka şubeleri aracılığıyla hesaptan yapılan destekleme ödemeleri, üreticilere ait hesaplara bağlı Başak Kart ile gerçekleştirilmektedir (Ziraat Bankası).

Halkbank imalat sektörüne özel destek paketi ile küçük işletme destek paketinin yanında orta ve uzun vadeli proje kredisi vermektedir. Küçük ölçekli işletmelerin mali ihtiyaçlarının desteklenmesi amaçlanırken orta ve uzun vadeli proje kredisi ile şirketlerin yeni yatırım, yenileme yatırımları ve işletme sermayesi ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmektedir. Kredinin hedef kitlesi, imalat endüstrisi, tarımsal endüstri, eğitim, turizm, ticaret, sağlık, bilim, enerji ve iletişim teknolojileri

sektörlerinde faaliyette bulunan firmalar ile bu sektörlerle ilgili hizmet sektöründe çalışmalarını devam ettiren şirketlerdir (Halkbank).

2.2.4. KOSGEB

Kredi faiz desteği programları ile tarıma dayalı sanayi ile ilgili KOSGEB tarafından; küçük ve orta ölçekli işletmelere uygun koşullarda finansal destek temin edilerek, üretim, kalite ve standartlarını artırmaları, finansman sorunlarının çözümü, istihdam yaratmaları, uluslararası düzeyde rekabet etmeleri sağlanmaktadır (KOSGEB).

KOSGEB'in 2003 senesinden bu yana imkan sunduğu mali destekler, bakanlar kurulu kararı uyarınca 2008 senesine kadar üç kamu bankası aracılığıyla temin edilmiş, 2008 senesi Mayıs ayında ise revize edilen bakanlar kurulu kararı dahilinde halen ülkede faaliyette bulunan kamu bankaları, özel bankalar, katılım bankaları ile yapılan anlaşmalarla KOBİ'lerin kullanacakları kredilerin komisyon, faiz ve kar payı gibi giderlerinin program türüne göre bir kısmının veya tamamının karşılanması biçiminde devam ettirilmektedir (KOSGEB).

2.3. Tarıma Dayalı Sanayinin Sorunları

2.3.1. İşgücü Sorunu

Sakarya ili diğer illere göre merkezi konumda ve hızlı bir sanayileşme süreci içinde olması tarıma dayalı sanayi sektörünün de bölgede gelişmesine neden olmuştur. Tarıma dayalı sanayi sektörünün gelişmesinde sadece ilin tarımsal potansiyeli değil çevre illerinin de tarımsal potansiyelinin değerlendirilmesinin büyük etkisi bulunmaktadır. 2008-2015 yılları arasında tarıma dayalı sanayi sektörünün gelişmesine paralel olarak istihdam düzeyinin giderek arttığı görülmektedir. Bu artış aynı zamanda, toplam istihdam içindeki payına da yansımıştır. Tarıma dayalı sanayi sektöründe istihdamın toplam istihdam içindeki payı yıllar itibarıyla artış göstermiştir (Sakarya Ticaret Borsası, 2017: 31).

Tablo 5
Tarıma Dayalı Sanayi Sektöründe İstihdamın Toplam İstihdam İçindeki Payı

Yıl	Tarımsal İstihdam	İşlenmiş Tarım Ürünlerinde İstihdam	%
2008	86.790	9.495	10,9
2009	79.816	9.564	12
2010	85.235	10.213	12
2011	88.500	11.135	12,6
2012	84.172	11.148	13,2
2013	86.627	11.473	13,2
2014	91.405	11.500	12,6
2015	91.936	11.945	13

Kaynak: Bu tablo TÜİK ve Sakarya İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nden elde edilen veriler ile oluşturulmuştur

Tabloda 2008-2015 yılları arasında Sakarya ilinde toplam istihdam içinde tarıma dayalı sanayi sektöründeki istihdamın payında sürekli bir artış görülmektedir. Bunun nedenleri arasında ise ildeki sanayi yatırımlarındaki artışa bağlı olarak tarıma dayalı sanayi yatırımlarının da artmasıdır. Özellikle süt ve süt ürünleri üretimi, fındık işleme sanayi, şeker ve şekerli ürünler, un ve unlu mamuller üretiminde gözle görülür artış görülmektedir.

İl genelinde nitelikli işgücüne erişim önemli bir sorun alanıdır. Sakarya eğitim seviyesi yüksek olmayan nüfus için çekim merkezidir. Ancak, aynı durum eğitim seviyesi yüksek nüfus için geçerli değildir. İlden başta İstanbul ve Ankara'ya olmak üzere göç eden yükseköğrenim mezunlarının payı sürekli olarak artmaktadır. İlde yetişen nitelikli işgücünün; İstanbul ile ulaşım bağlantılarının güçlenmesi ile beraber Sakarya'da çalışmayı tercih etmeme oranının artması mümkündür. Beyin göçünün önüne geçilmesi gerektiği değerlendirilmektedir (MARKA, 2017:18)

Sakarya'da yükseköğrenim gören nüfusun toplam nüfus içindeki payı %7,6 ile %9 olan ülke ortalamasının altındadır. İşgücünün niteliği istenen seviyenin altındadır (işgücünün %57'si lise ve altı eğitim grubundadır). Bölge Planı paydaş anketlerinde, firmalar tarafından işgücünün niteliğiyle ilgili yorumlar aşağıdaki şekildedir (MARKA, 2017:18):

- Yeterli iş tecrübesine sahip eleman bulunmaması (%70),
- Gerekli mesleki beceriye sahip eleman bulunmaması (%56),
- İlgili meslekte eleman bulunmaması (%43)

2.3.2. Üretime Dayalı Sorunlar

Türkiye'de tarıma dayalı sanayinin gerektiği oranda desteklenmemesi ve tarımsal altyapı yatırımlarının arzu edilen noktaya getirilememesinin de tesiriyle, zirai üretimde ve verimlilikte gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşamamıştır. Tarımda sermaye birikimi yeterli olmadığından, bunun endüstriye aktarılması istenilen seviyede gerçekleştirilememiş ve bu sebeple tarım ve endüstri ilişkileri de güçsüz kalmıştır. Oysa gelişmiş ülkelerde, tarımdaki sermaye birikiminin endüstriye aktarılması ile sanayiye mali destek sağlanmış ve sanayi sektörü ile tarım sektörü arasındaki ilişkiler artırılarak daha da güçlendirilmiştir (Demirbaş ve Tosun, 2005: 32).

Tarıma dayalı sanayi alt sektöründe gerek üretim gerekse ihraç potansiyeli yönünden en büyük pay gıda sanayi sektörünündür. Hammadde tarımdan gelmektedir ve iklim şartlarına, girdi tedariğine, fiyat teşekkülüne bağlı olarak büyük dalgalanmalara maruz kalan tarım ürünleri üretimi gıda sanayisini de önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca bazı sanayi kollarındaki dar kapasite de üretimin yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

Gıda sanayisinde genellikle ilkel, dağınık ve küçük ünitelerin çokluğu, etkin bir kontrol sistemi ve örgütün yokluğu, modern tesislere karşı rekabeti körüklemekte ve ekonomik kayıpların artmasına yol açmaktadır. Kısaca altyapının yetersizliği, rasyonel kapasitede ve teknolojiye işletmelerin kurulamamış olması üretim anlamında üst seviyelere ulaşılmasına engel olmaktadır.

Tarıma dayalı sanayi üretiminin en önemli kaz ayağı olan gıda sanayinin alt sektörleri ve karşılaşılan problemler şu şekilde sıralanabilir:

1) Et ve Et Ürünleri Sanayi

- Sakarya et üretiminde sığır karkas ağırlığı ölçeğinde ülke ortalamasının üzerinde olmasına karşı potansiyelinin uzağındadır.
- Verimin düşük olmasının en büyük sebeplerinden birisi kültür ırkı ve melezlerin toplam sürü içerisindeki payının %30 civarında olmasıdır.

- Hayvancılık işletmeleri küçük ve dağınık olup verimli çalışmamaktadır.
- Besicilik faaliyetleri yetersiz ve sağlıksızdır.
- Kesilen hayvan varlığının ancak %10'u sanayide değerlendirilebilmektedir.
- Üretici ve tüketici arasında çok sayıda aracının varlığı etin üreticiden düşük fiyata alınıp tüketiciye pahalı intikal etmesine neden olmaktadır.
- Et ve et ürünleri yerine canlı hayvan ihracatına ağırlık verilmesi kaynak israfına yol açan bir durumdur.

2) Süt ve Süt Ürünleri Sanayi

- Süt üretimi ve tüketimi potansiyelin 1/8'i kadardır.
- Üreticinin eline geçen bedel enflasyonun gerisinde kaldığından süt hayvancılığında azalma meydana gelebilir.
- Süt ve süt ürünlerinin sadece %10'u modern sanayi tesislerinde işlenmektedir.
- Sokak sütçülüğü ve ilkel mandıracılık halk sağlığı için tehlike ve modern işletmeler için haksız rekabet yaratmaktadır.
- Üretimi ve verimliliği arttırmaya yönelik destekleme programlarının yetersizliği, finansman ve enerji maliyetlerinin yüksekliği, kapasite kullanımının düşüklüğü süt sektöründeki sıkıntıların başlıca nedenlerindendir.

3) Tavukçuluk ve Yumurta

- Tüketim az, ihracat tıkanık ve maliyetler yüksektir.
- Çeşitli sebeplerle fiyatlarda meydana gelen dalgalanma üretim miktarını önemli ölçüde etkilemektedir.

4) Un ve Unlu Mamuller Sanayi

- Un sanayisinde büyük bir atıl kapasite vardır.

- Düşük kapasite ile çalışan un fabrikalarında birim maliyetler yukarı doğru çekilmekte, buna bağlı olarak un, kepek, razmol ve bonkalite gibi yem imalatında ana girdiler olarak kullanılan yan ürünlerin de fiyatı yükselmektedir.
- Kar marjları çok düşük kaldığından yenileme, modernizasyon vb. yatırımlara gidilememektedir.

5) Yem Sanayi

- Yeterli miktarda ve kalitede hammadde temin edilememesi ve hammadde fiyatlarında mevsim itibarıyla görülen dalgalanmalar üstün kaliteli yem üretimini ve buna bağlı olarak havanlarda verim düşüklüğüne sebep olmaktadır.
- Üretimde kullanılan %40'a yakın hammaddenin sezonluk alım durumunun enflasyonist etkilere açık olması stok maliyetini, dolayısıyla finansman ihtiyacını arttırmaktadır.

2.3.3. Pazar Sorunu

İşleme sanayi için üretim yapan, ürettiği ürünün hangi çeşidini, kime, hangi ücretten, ne kadar satacağını bilen, yani organize olmuş bir üretici ve üretim yapısı ile karşılaşmak zordur.

Üreticiler girdi alımında, kredi kullanımında, üretim ve ürünün pazarlama aşamasında genel olarak tek başına hareket etmektedirler (Demirbaş, 1994). Aynı sorun, makarna endüstrisinde de yaşanmaktadır. Türkiye'de üretimi yapılan durum buğdayı nicelik olarak fabrikaların talebini karşılamaya yeterli olsa bile nitelik açısından yetersiz kalmaktadır. Üretilen buğdayın ancak %30-40'ı makarna endüstrisinin talebini karşılayabilecek kalite düzeyindedir (Demirbaş, 1997: 28). Oysa istenilen nitelik ve yeterli oranda ürün elde edebilmek için hammaddenin de belirli kalitede olması gerekmektedir. Yiyecek endüstrisi içinde %17,8'lik payla önemli bir yere sahip olan süt ürünleri endüstrisinde de hammadde ihtiyacının karşılanması noktasında sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sebeple, tarım ve endüstri entegrasyonu süt ürünleri için de önem arz etmektedir. Fakat, Türkiye'de süt üretimi genel olarak sayıca az hayvan ile küçük aile işletmelerinde yapılmakta, üretim için yeterli şartların oluşmaması (modern ahır, soğutma üniteleri, hijyen vb.) nedeniyle yetersiz, düzensiz ve kalitesiz bir üretim tablosuyla karşılaşılabilmektedir (Koçak ve Arsan, 1998: 253).

Sakarya Ticaret Borsası raporlarına göre, Türkiye'nin önemli tarım ve hayvancılık bölgelerinden olan Sakarya ilinde sektörün en büyük noksanlığı kapasite kullanımının farklı sebeplerle yeterli seviyeye ulaşamaması ve buna bağlı olarak sektör rekabet seviyesi ve verimliliğinin düşük olmasıdır. Genel anlamdaki bu eksikliklerin yanında, firmalar; kalite standardı, gıda güvenliği, yeni üretim teknolojilerinin tatbik edilmesi gibi problemlere de sahiptirler. Örneklerini Hollanda gibi tarımsal anlamda gelişmiş ülkelerde görebileceğimiz tarım ve hayvancılığa dayalı bir endüstrinin geliştirilmesi adına, Sakarya iklim ve diğer doğal koşullar açısından elverişli şehirlerimizin başında gelir. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA) raporuna göre; tarım potansiyeli yüksek olan Sakarya ilinde gelişmiş sanayi sektörlerinden gıda ürünleri, içecek ve tütün imalatı sektörü, ilde yer alan işletmeler arasında ve il sanayi sektörü bilançosunda ikinci sırada yer almaktadır (MARKA, 2010). Bu açıdan ildeki endüstri kuruluşlarının da ziraat sektöründe faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Milli gelire, ihracat ve istihdama, biyolojik çeşitlilik ve ekolojik dengeye olan katkısı nedeniyle tüm ülke için önemli ve stratejik önemi olan tarım ve hayvancılık sektörünü geliştirici politikaların ivedilikle hazırlanıp uygulamaya koyulması gerekmektedir.

Sakarya gibi büyük metropollere yakın, ulaşım problemi bulunmayan bir şehir için bu oranın düşük düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Düşük kapasite kullanımının nedeni, işletmelerin neredeyse dörtte birinin az talep sebebiyle düşük ve parça üretim yapmalarıdır. Ancak bu sonuç tek başına yeterli değildir. Çünkü düşük talebin sebebi pazardan kaynaklanabileceği gibi firmaların kendi üretim ve yönetim kabiliyetleri gibi içsel etkenlerden de kaynaklanabilir.

2.3.4. Finansal Sorunlar

Gelişmekte olan ülkelerde ve bu kapsamda Türkiye'de tarım ve endüstrinin eş zamanlı olarak gelişmesi ekonomik gelişmenin zaruretlerinden birisidir. Ekonomik gelişme bir bütün olarak ele alınması gerektiğinden tek başına ziraat, endüstri ve hizmet sektörlerinin gelişmesinden bahsetmek rasyonel değildir. Çünkü bir sektörün gelişmesi diğerler sektörlerin de gelişmesini zorunlu hale getirmektedir. Gelişmiş ülkeler tarım ve sanayi sektöründe yapısal nitelikteki önlemlerin alınmasını ve desteklenmesini bir arada yürütürken, gelişim aşamasında, tarım endüstrileri giderek gelişmiş ve ekonomik büyümeye daha fazla katkıda bulunmuştur. Nitekim, dünyada ekonomik ve tarımsal kalkınma sürecini tamamlamış olan gelişmiş ülkelerde tarım ürünlerinin ortalama %60'ı,

Türkiye'de ise %30'u tarıma dayalı sanayi işletmelerinde değerlendirilmektedir.

Tarım sektörü ile tarıma dayalı sanayi işletmeleri arasındaki ilişkiler farklı biçimlerde olabilmektedir. Tarımdaki sermaye birikimi tarıma dayalı sanayi ve diğer sanayi yatırımları için iyi bir finansman kaynağı olmaktadır. Tarıma dayalı sanayinin hammadde ihtiyacı tarımdan karşılandığından, bu sanayiler genellikle entansif tarımın yapıldığı ve üretim miktarının bol olduğu yörelerde kurulmaktadır. Bu durum ise bölgeler arası gelişmişlik farkının azalmasına katkı sağlamaktadır (Demirbaş ve Tosun, 2005: 29-30).

2.3.5. Eğitim Sorunu

İçinde bulunduğumuz ekonomik ve sosyal gelişme aşamasında en önemli unsurlarından biri beşeri sermaye olarak adlandırılan ve bilgi toplumu olarak tabir edilen eğitilmiş işgücü olarak ortaya çıkmaktadır.

Endüstri firmalarının özellikleri ve ölçekleri çalışan personelin kalitesini geliştirme amaçlı çalışmaların etkenliği üzerinde büyük ölçüde etkili olmaktadır. Büyük firmalar gerek istihdam ettikleri gerekse gelecekte istihdam edecekleri personeli büyük ölçüde kendi imkanları ile hizmete uygun şekilde eğitebilmektedirler. Bu amaçla özel birimler meydana getirmektedirler. Böylesi birimlere sahip olmayanlar ise çalışanlarını özel ve kamu kuruluşlarının düzenledikleri eğitim programlarına gönderebilmektedirler. Böyle bir yaklaşımın küçük ve orta ölçekli işletmeler için çok fazla söz konusu olmadığı bilinmektedir. Gerek bilinç düzeyleri gerekse kaynaklarının kısıtlı, diğer yandan işgücü devir hızının yüksek olması KOBİ'lerin mesleki geliştirme ve yenileme amaçlı etkinliklere katılmalarını sınırlamaktadır (MPM, 1993: 1).

Yapılan araştırmalara göre Türkiye'deki tarıma dayalı sanayi işletmeleri yeterli düzeyde eğitilmiş işgücüne sahip değildirler. Tarıma dayalı sanayi işletmelerinde başlıca işletme fonksiyonları için uzman personelin olmaması, firma sahibinin yüksek ücretli personel istihdam edememesi gibi sebepler firma faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

İşyerinde çalışanların genel olarak pek çok işi yapmaları, kimi durumlarda mevcut çalışanların bilgi düzeyinin yetersiz kalmasına sebep olmaktadır. Bu durumda bilgi açığının kapatılması bakımından mevcut çalışanların eğitime ağırlık verilmesi, çoğu kez küçük ve orta ölçekli işletmelerin olanaklarını aşmaktadır (Karataş, 1991, 41). Bu açıdan KOBİ'lere mesleki eğitim hizmeti veren KOSGEB, Türkiye Küçük ve Orta

Ölçekli İşletmeler Serbest Meslek Mensupları ve Yöneticiler Vakfı (TOSYÖV), MEKSA (Mesleki Eğitimde Küçük Sanayi Destekleme Vakfı) gibi kuruluşlardan yararlanılmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu kuruluşlardan TOSYÖV, düzenlediği konferans, panel ve seminerlerle KOBİ'lere eğitim vermektedir (Aksoy, 1997, 143). MEKSA, Alman Kalkınma Yardımı desteği ile 1985 yılında Avrupa Birliği'nde son derece gelişmiş bir kurum olan çıraklık eğitimi konusunda Türkiye'de benzer çalışmalar yapılmasını sağlamak üzere kurulmuştur (Wise, 1997: 148).

KOBİ'lerin uluslararası pazarlara açılmada bugün en önemli sorunlarından biri de lisan sorunudur. Ülkeler arası ithalat ve ihracatın artması ve teknoloji transferinin hızlanması ile lisan bilen personel ihtiyacı KOBİ'ler için daha da önemli hale gelmiştir (Karadal, 2001: 149).

BÖLÜM 3: ARAŞTIRMA

3.1. Bulgular ve Değerlendirme

Bu bölümde tarıma dayalı sanayi ile üretilen ürün uyumu ile ilgili araştırma bulguları sunulmasının yanı sıra Sakarya'da tarıma dayalı sanayinin il içinde ihracat ve GSYH payı ve Sakarya'da yetişen ancak işlenemeyen ürünlerin tespiti ile ilgili bilgilere yer verilmiş ve durum değerlendirilmesi yapılmıştır.

3.1.1. Tarıma Dayalı Sanayi ile Üretilen Ürün Uyumunun İncelenmesi

Tarımsal üretim ve yapısal özellikler dikkate alındığında Sakarya 4 ayrı bölge olarak incelenebilir:

I. Bölge; Pamukova ve Geyve Ovalarının bulunduğu bu bölge mikro klima özelliği ile meyve ve sebze üretimi için uygun iklime sahiptir. Sakarya Nehri'nin de içinden geçtiği bu bölgede sulama faaliyetleri kolay bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir.

II. Bölge; Adapazarı Ovası, Adapazarı, Söğütü ve Ferizli ilçelerini içine alan bu bölge, tarla ve bahçe bitkileri için uygun iklim ve verimli topraklara sahiptir.

III. Bölge; Akyazı, Karapürçek, Hendek, Karasu ve Kocaali ilçelerini içine alan bu bölgede genel olarak Karadeniz iklimi hakim olup orman alanları yoğundur ve bol yağış almaktadır. Fındık üretiminin yaygın olduğu ve son yıllarda ceviz üretiminin arttığı bu bölgede tarla bitkileri, sebze ve meyve üretimi yaygındır.

IV. Bölge; Kocaali'nin belirli bir bölümünü ve Kaynarca ilçesini içine alan bu bölgede sebze ve meyve üretimi yapılmaktadır.

Tarımsal faaliyette bulunan 58.170 işletmenin bulunduğu tahmin edilen ilde işletmelerin yaklaşık %50'si yirmi dekarın altında arazi büyüklüğüne sahiptir. Tarımsal işletmelerin büyük bölümünde üretim ölçeğinin küçük olması nedeniyle hayvansal ve bitkisel üretim birlikte yapılmaktadır. İlin büyük yerleşim birimlerinin merkezinde bulunması ve ulaşım kolaylığı üretilen bitkisel ve hayvansal ürünlerin pazarlanmasında büyük avantaj sağlamaktadır. Bölgenin tarımsal ve hayvansal ürünleri talebinin artması sebze ve hayvancılık faaliyetlerinin arttırılmasını ve tarıma dayalı sanayi kollarının gelişmesini teşvik etmektedir.

İldeki arazilerin büyük bölümünün küçük ve parçalı olması tarımsal üretimin tarla bitkilerinden bahçe bitkilerine doğru yönelmesine neden olmaktadır. Bu kapsamda sebze üretimi ilin geleceği açısından önemli bir faaliyet alanı haline gelmektedir. İlde açık ve örtülü seracılık faaliyeti olarak sebze üretimi ve ürün çeşitli giderek artmaktadır. Adapazarı, Pamukova, Hendek ve Geyve ilçesi başta olmak üzere Sakarya'nın tüm bölgelerinde sebzeçilik üretimi yapılmaktadır. Büyük tüketim merkezlerine (İstanbul, Kocaeli, Ankara) yakınlık avantajı ile Sakarya'da il tüketiminin yanı sıra, il dışındaki ihtiyacı da karşılamaya yönelik sebze ürünleri yetiştiriciliği yapılmaktadır.

Tablo 6
Sakarya İlinin Üretim Yapısına Göre Arazilerin Dağılımı

Tarım Alanlarının Dağılımı	Hektar	%
Tarla Arazisi	103,784.00	42,3
Sebze Arazisi	8,231.00	3,3
Meyve Arazisi	6,832.00	33,5
Kavak	10,450.00	4,2
Diğer Kullanım Amaçlı Arazi	42,533.00	16,7
TOPLAM	245,356.00	100

Kaynak: Sakarya İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü

Tablo 6 incelendiğinde tarla arazileri %42,3 ile ilk sırada yer alırken bunu %33,5 ile meyve, %4,2 ile Kavak ağaç üretimi, %3,3 ile ise sebze alanları izlemektedir. Bunların dışında kalan tarımsal alanların payı ise %16,7 düzeyindedir.

3.1.1.1. Sebzeçilik

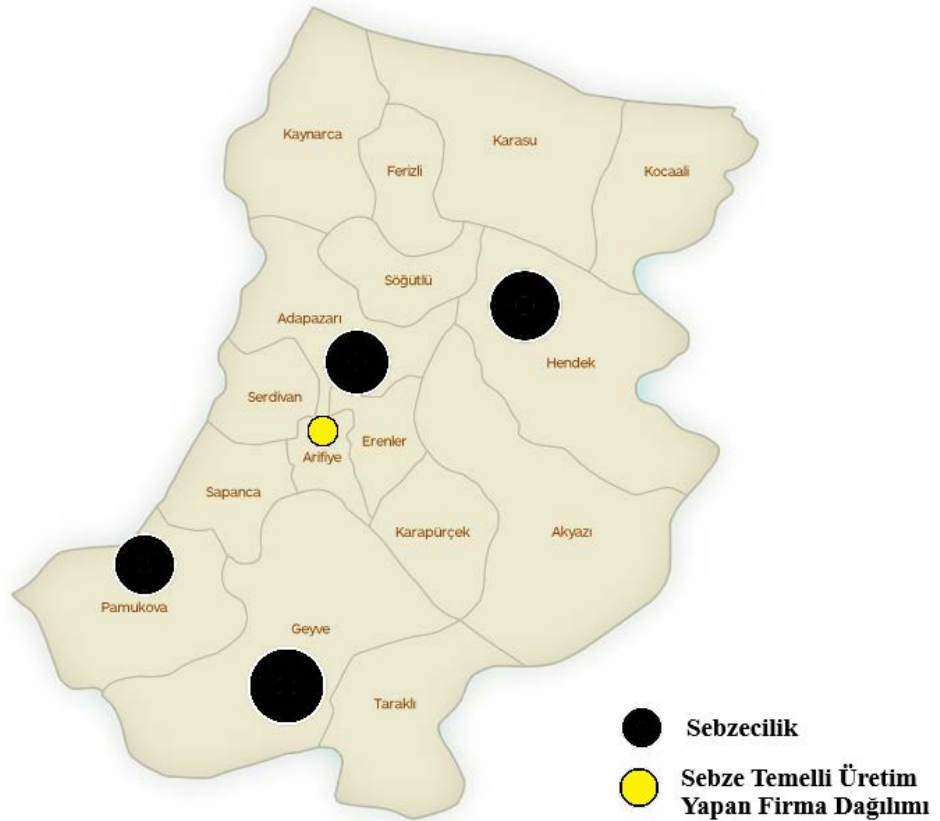
Tablo 7
Sakarya İli Sebze Üretimi

Yıl	Ürün Adı	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)
2012	Domates	11,435	51,228
	Lahana	11,138	37,792
	Marul	9,574	12,330
	Kabak	7,782	10,459
	Biber	6,689	9,405
	Karnabahar	5,820	13,090
	Karpuz	4,512	28,086
	Bal Kabağı	2,955	9,385
2013	Domates	11,998	54,176
	Lahana	10,928	36,880
	Marul	10,317	13,268
	Kabak	7,635	9,997
	Biber	6,742	9,337
	Karnabahar	5,770	12,940
	Karpuz	4,650	29,052
	Bal Kabağı	2,971	9,378
2014	Domates	11,576	38,081
	Lahana	10,745	35,709
	Marul	10,161	13,226
	Kabak	6,845	9,903
	Biber	6,734	7,853
	Karnabahar	5,965	12,490
	Karpuz	4,640	28,613
	Bal Kabağı	2,996	9,283
2015	Domates	10,750	44,038
	Marul	10,211	13,047
	Lahana	9,492	33,643
	Karnabahar	7,145	16,050
	Biber	6,447	9,103
	Kabak	5,791	9,335
	Karpuz	5,160	31,218
	Bal Kabağı	3,087	9,955
2016	Marul	10,379	14,610
	Domates	9,553	48,765
	Lahana	8,208	28,380
	Karnabahar	6,750	15,000
	Biber	5,992	8,726
	Karpuz	4,950	29,858
	Kabak	3,911	9,013
	Bal Kabağı	3,166	10,624

Kaynak: TÜİK Sakarya İli Verileri www.tuik.com.tr

Tablo 7’de Sakarya’da sebze ve diğer bahçe bitkileri, ekili alana göre değerlendirildiğinde domates, lahana, marul, biber, karnabahar, karpuz ve balkabağı ürünleri üretiminin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu ürünlerin toplam sebze ekim alanı içindeki payı yaklaşık %75 dolayındadır. 2012-2016 yılları arasında üretim miktarı incelendiğinde domates, karpuz, lahana, karnabahar ve balkabağının, diğer ürünlere göre daha fazla üretildiği görülmektedir.

Harita 1
Sakarya İli Sebzecilik Faaliyeti

Sakarya’da sebze üretimi bütün il genelinde yapılmakla ve bunun yanında Adapazarı, Hendek, Pamukova ve Geyve ilçesinde ticari anlamda sebzecilik yetiştiriciliği yapılmaktadır. İlin ağırlıklı sebze yetiştiriciliği arasında başlahana, domates, marul, sivri biber, karpuz, kavun, kabak, balkabağı, ıspanak, patlıcan ve karalahanayı saymak mümkündür. Sakarya ilinin sebze ürünleri üretimi hem Marmara Bölgesi hem de Türkiye açısından incelendiğinde; özellikle lahana, balkabağı ve kereviz ürünleri yetiştiriciliğinde önemli olduğu dikkati çekmektedir. Balkabağı yetiştiriciliğinde Marmara Bölgesi içerisinde %27 paya sahip olan il, Türkiye üretiminin %10'unu

karşılacaktır. Yaprak lahana yetiştiriciliğinde Marmara Bölgesi üretiminin %38'ini, Türkiye üretiminin %5,5'ini oluşturmaktadır.

3.1.1.2. Meyvecilik

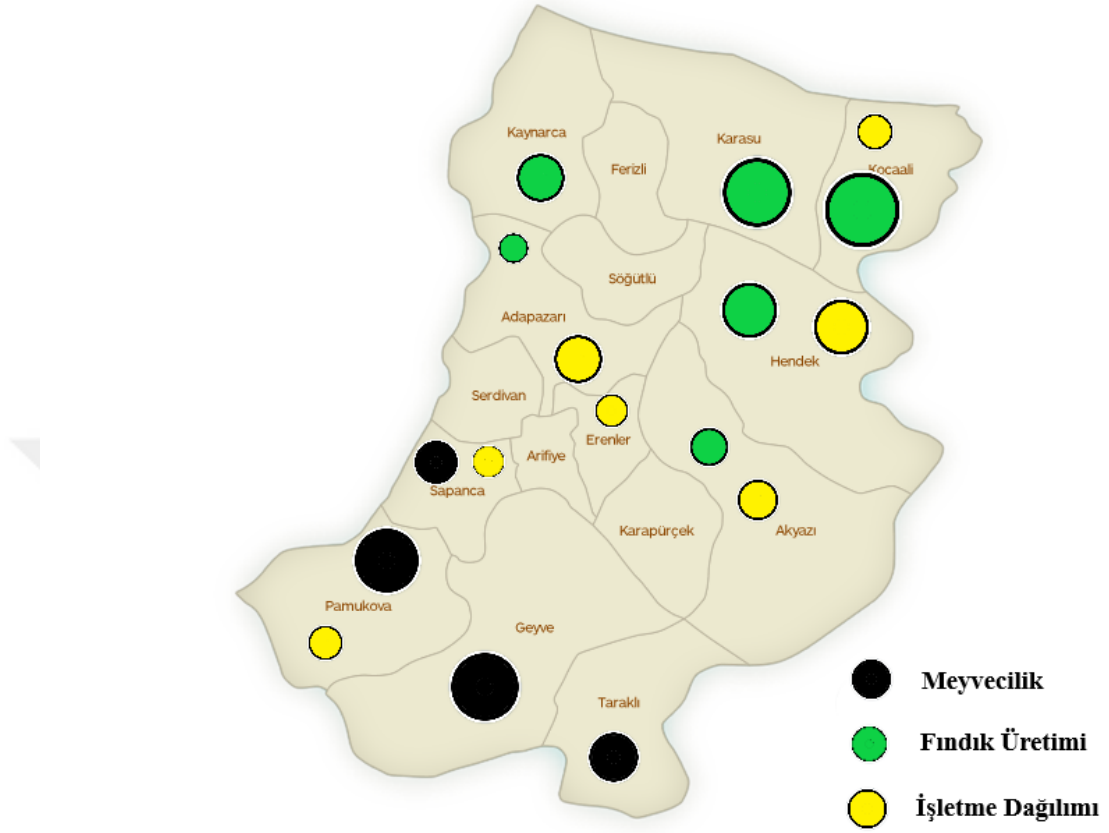
Tablo 8
Sakarya İli Meyve Üretimi

Yıl	Ürün Adı	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)
2012	Fındık	690,820	118,057
	Üzüm	39,662	57,921
	Ayva	16,457	40,681
	Elma	11,537	31,206
	Kiraz	9,554	11,108
2013	Fındık	721,747	64,540
	Üzüm	39,710	52,287
	Ayva	16,544	41,316
	Elma	11,585	30,318
	Kiraz	9,626	11,111
2014	Fındık	721,734	94,895
	Üzüm	40,340	43,400
	Ayva	16,504	22,309
	Elma	11,405	26,293
	Kiraz	9,564	7,623
2015	Fındık	725,981	82,708
	Üzüm	40,340	35,453
	Ayva	21,317	43,056
	Elma	11,421	35,694
	Kiraz	9,531	19,196
2016	Fındık	727,976	77,279
	Üzüm	46,608	61,613
	Ayva	26,460	72,002
	Elma	10,276	28,828
	Kiraz	8,048	17,122

Kaynak: TÜİK Sakarya İli Verileri www.tuik.com.tr

Tablo 8’de 2012-2016 yılları arasında toplam meyve ve diğer ağaç üretimi alan olarak incelendiğinde fındık, üzüm ve ayva miktarında artış gözlemlenirken, elma ve kiraz miktarının azaldığı görülmektedir. Üretim rekoltesi olarak ise fındık, elma ve kiraz üretimi mevsimsel dalgalanmalara bağlı olarak azalırken, ayva, üzüm üretim miktarı artış göstermiştir.

Harita 2
Sakarya İli Meyvecilik Faaliyeti

Sakarya ilinin meyve yetiştiriciliğinde en önemli ürünler arasında fındık, üzüm, elma ve armut öne çıkmaktadır. İlde meyve yetiştiriciliği genel olarak Pamukova, Geyve, Sapanca ve Taraklı ilçelerinde yapılmaktadır. Fındık yetiştiriciliği konusunda ise Adapazarı, Hendek, Akyazı, Kaynarca, Karasu ve Kocaali ilçeleri önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye fındık üretiminin neredeyse yüzde 20'sini il tek başına üretmektedir. Pamukova ve Geyve ilçelerinde, ihracata dönük olarak üretilen ve özellikle danelerini dökmeyen cinsten olan müşküle üzümü yetiştiriciliği Sakarya meyve yetiştiriciliği içinde önemli bir konuma sahiptir. İlde üzüm yetiştiriciliğinin yanı sıra elma, ayva ve kiraz üretimleri de önemli bir yere sahiptir. İl meyve yetiştiriciliğinin Marmara Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri incelendiğinde ise özellikle fındık üretiminin önemli bir konumda olduğu dikkat çekmektedir. İl fındık üretimi Türkiye üretiminin %20'sini karşılamaktadır. Ayva üretimi ise Marmara Bölgesi üretiminin %30'unu, Türkiye üretiminin de %9'unu oluşturmaktadır.

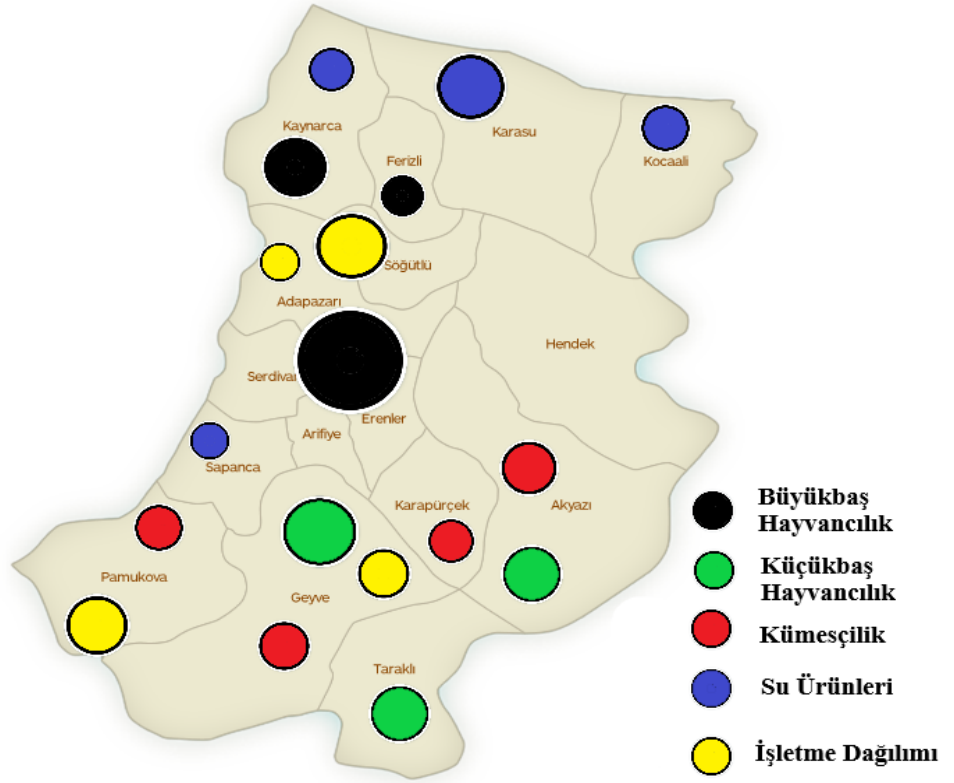
3.1.1.3. Hayvancılık

Sakarya ilinde hayvancılık faaliyetlerinin önemli bir bölümünü büyükbaş hayvan üretimi oluşturmaktadır. Üretimi yapılan sığır ve mandaların yaklaşık 1/4'lük kısmı süt üretiminde kullanılırken geri kalan kısmı et üretimi için yetiştirilmektedir. İlde tarım sektörü içinde %43'lük paya sahip olan hayvansal üretimin gelecekte de öncelikli faaliyet kolu olacağı tahmin edilmektedir. İlde büyükbaş hayvancılık yanında göze çarpan ve hızlı gelişen sektör ise kanatlı hayvan üreticiliğidir. Doğal kaynak ve bitki örtüsünün zengin olduğu bu bölge, flora arıcılık üretimi ve geliştirilmesi için oldukça elverişli konuma sahiptir.

İlde, alınan göç, sanayi altyapı yatırımları, konut yatırımları ve veraset yoluyla yıldan yıla küçülen tarımsal arazilerde bitkisel tarım faaliyetlerinin sınırlandırılması, üretim faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi açısından hayvancılık faaliyetlerinin alternatif faaliyetler içinde ele alınması ve değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde büyük ölçekli işletme sayısının az olduğu ilde sığırcılık sektörü yanında tavukçuluk ve yumurta üretiminde de önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Beyaz et ve yumurta tesislerinin ve kesimhanelerin sayısı giderek artmakta sektör hızlı bir gelişme göstermektedir. İlin tarımsal üretim değerinin yaklaşık %47'si hayvansal ürünlerden sağlanmaktadır. İlin hayvansal üretimde verimlilik düzeyi, Türkiye ortalamasının üzerindedir. Karkas et verimi ortalama 180-200 kg arasında iken, ilde bu oran 260 kg düzeyindedir. Ortalama süt verimi Türkiye'de 1700-1800 kg düzeyinde iken ilde ortalama 3900 kg dolayındadır.

İlde hayvan başına verim ortalaması ülke ortalamasından yüksek olmasına rağmen, bu verimin ekonomiye yansımada yeterli gelişme sağlanamamıştır. Irk ıslahı konusunda %92 oranında başarı sağlanmasına rağmen kaba yem açığını gidermede yem bitkileri üretimi ve silaj yapımında sağlanan gelişme henüz yeterli düzeyde değildir. Hayvan sağlığı konularında ciddi tedbirlere ihtiyaç bulunmaktadır. Gerek hayvansal ve gerekse bitkisel üretim faaliyetinde bulunan çiftçiler, ülke genelinde olduğu gibi ilimizde de yeterince örgütlenememişlerdir. Bu durum, üretimden pazarlamaya kadar, bilgilendirme, verim, fiyat belirleme vb. gibi konularda belirsizliği arttırmaktadır.

Harita 3 Sakarya İli Hayvancılık Faaliyeti

Tablo 9
Sakarya İli Büyükbaş Hayvan Üretimi

Yıl	Hayvan	Toplam	Sağılan Hayvan (Baş)	Süt (Ton)
2012	Sığır (Kültür)	71,443	27,040	104,511
	Manda	920	326	342
	Sığır (Melez)	93,947	37,020	100,548
	Sığır (Yerli)	10,007	3,027	3,884
2013	Sığır (Kültür)	75,221	27,026	104,456
	Manda	1,110	385	404
	Sığır (Melez)	101,309	38,374	104,223
	Sığır (Yerli)	13,278	4,067	5,218
2014	Sığır (Kültür)	69,402	24,667	95,340
	Manda	1,269	421	442
	Sığır (Melez)	97,763	38,930	105,733
	Sığır (Yerli)	11,556	3,427	4,397
2015	Sığır (Kültür)	62,640	23,178	89,583
	Manda	1,266	466	489
	Sığır (Melez)	84,256	34,590	93,945
	Sığır (Yerli)	10,385	3,320	4,259
2016	Sığır (Kültür)	62,831	23,056	89,113
	Manda	1,229	401	421
	Sığır (Melez)	76,629	30,912	83,957
	Sığır (Yerli)	8,050	2,581	3,312

Kaynak: TÜİK Sakarya İli Verileri www.tuik.com.tr

Tablo 9’da Sakarya’da büyük baş hayvan sayısı önemli miktarda olmakla birlikte 2012-2016 yılları arasında genel olarak azaldığı görülmektedir. Büyükbaş hayvan sayısı içinde en büyük payı kültür, melez ve yerli sığır almakla birlikte manda sayısının büyük baş hayvan sayısı içindeki payı düşük düzeyde seyretmekte ve giderek azalmaktadır.

Tablo 10
Sakarya İli Küçükbaş Hayvan Üretimi

Yıl	Hayvan	Toplam	Sağılan Hayvan (Baş)	Süt (Ton)	Kırkılan Hayvan (Baş)	Yün, Kıl, Tiftik (Ton)
2012	Koyun (Yerli)	46,977	14,952	1,121	46,977	88.082
	Keçi (Kıl)	14,865	3,456	356	8,474	6.44
	Koyun (Merinos)	272	228	11	272	0.793
2013	Koyun (Yerli)	54,194	16,162	1,212	54,194	101.614
	Keçi (Kıl)	20,130	5,321	548	18,920	14.379
	Koyun (Merinos)	410	294	14	410	1.196
2014	Koyun (Yerli)	56,915	18,614	1,396	56,915	106.716
	Keçi (Kıl)	19,361	5,317	548	14,662	11.143
	Koyun (Merinos)	626	356	17	626	1.825
2015	Koyun (Yerli)	52,670	18,459	1,384	52,670	98.756
	Keçi (Kıl)	18,128	6,089	627	17,748	13.488
	Koyun (Merinos)	411	209	10	411	1.198
2016	Koyun (Yerli)	42,958	14,803	1,110	42,958	80.546
	Keçi (Kıl)	16,359	4,832	498	15,462	11.751
	Koyun (Merinos)	375	197	10	375	1.094

Kaynak: TÜİK Sakarya İli Verileri www.tuik.com.tr

Tablo 10’da görüldüğü üzere küçükbaş hayvancılığın yaklaşık %70’lik kısmını koyun, kalan kısmını ise keçi türleri oluşturmaktadır. İlde 2012-2016 yılları arasında hem Koyun ve Keçi sayılarının hem de süt ve yün üretiminin azaldığı görülmektedir.

Tablo 11
Sakarya İli Kümes Hayvanları  retimi

Yıl	Hayvan	Toplam
2012	Et Tavuğu	18,360,900
	Yumurta Tavuğu	899,861
	Hindi	188,196
	Kaz	2,064
	�rdek	3,200
2013	Et Tavuğu	19,637,013
	Yumurta Tavuğu	1,145,372
	Hindi	193,581
	Kaz	5,699
	�rdek	3,948
2014	Et Tavuğu	22,059,700
	Yumurta Tavuğu	1,768,800
	Hindi	185,108
	Kaz	3,603
	�rdek	4,454
2015	Et Tavuğu	20,166,050
	Yumurta Tavuğu	1,219,862
	Hindi	191,882
	Kaz	4,085
	�rdek	4,636
2016	Et Tavuğu	21,938,462
	Yumurta Tavuğu	964,050
	Hindi	227,401
	Kaz	3,332
	�rdek	3,024

Kaynak: T  K Sakarya İli Verileri www.tuik.com.tr

Tablo 11’de 2012-2016 yılları arasında et ve yumurta tavuğu, hindi üretiminin arttığı, ördek ve kaz üretiminin azaldığı görülmektedir. Et ve yumurta tavuğu üretimi diğer kümes hayvanlarına göre yüksek düzeyde gerçekleşirken diğer kümes hayvanlarının payı oldukça düşük düzeydedir.

Tablo 12
Sakarya İli Su Ürünleri Üretimi

Yıl	Hayvan	Toplam (Ton)
2010	Tatlı Su Balıkları	55
	Kültür Balıkları	650
	Deniz balıkları	119
	Toplam Balık Üretimi	825
	Kum Midyesi	12
2011	Tatlı Su Balıkları	43
	Kültür Balıkları	680
	Deniz balıkları	151
	Toplam Balık Üretimi	873
	Kum Midyesi	7
2012	Tatlı Su Balıkları	130
	Kültür Balıkları	714
	Deniz balıkları	70
	Toplam Balık Üretimi	784
	Kum Midyesi	7
2013	Tatlı Su Balıkları	181
	Kültür Balıkları	735
	Deniz balıkları	81
	Toplam Balık Üretimi	997
	Kum Midyesi	0
2014	Tatlı Su Balıkları	120
	Kültür Balıkları	700
	Deniz balıkları	187
	Toplam Balık Üretimi	1,007
	Kum Midyesi	5
2015	Tatlı Su Balıkları	33
	Kültür Balıkları	700
	Deniz balıkları	168
	Toplam Balık Üretimi	901
	Kum Midyesi	21

Kaynak: TÜİK Sakarya İli Verileri www.tuik.com.tr

Tablo 12’de 2010-2015 yılları arasında su ürünleri üretimi incelendiğinde ilde kültür ve deniz balıkları ve kum midyesi üretimi dalgalı bir seyir izlese de genel olarak artış göstermiş, tatlı su balıkları üretim miktarı ise azalmıştır. Kültür balıkları üretimi diğer

birlikte son yıllarda orman ürünleri işletmelerinin sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Sakarya ili ormancılık geliri Marmara Bölgesi ormancılık gelirinin yaklaşık %9'unu oluştururken, Türkiye ormancılık gelirinin yaklaşık %1,5'ini oluşturmaktadır (Marka, Sakarya Uygun Yatırım Alanları, T.Y. 23).

3.1.1.5. Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler

Sakarya'da buğday, fiğ, arpa, yonca, ayçiçeği ve şekerpancarı seçkin ürünler arasındadır. Bu bitkilerin ekilebilir alanı toplam ekilen ürün alanlarının yaklaşık %98'ini oluşturmaktadır. Bu alanların%50'sinde ise mısır üretimi yapılmaktadır. Alanın 2012 yılı sonrasında kademeli olarak azaldığı gözlenmektedir. Tarım arazilerinin parçalanması ve daralması, bahçe bitkilerine yönelik üretimin artmasına neden olmaktadır (STB, 2017: 3).

Tablo 13
Sakarya İli Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler Üretimi

Yıl	Ürün Adı	Ekilen Alan (Dekar)	Hasat Edilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)
2012	Mısır (Dane)	404,670.00	404,670.00	327,552.00
	Buğday	178,152.00	178,152.00	45,213.00
	Fiğ	72,480.00	71,802.00	71,227.00
	Arpa	47,912.00	47,912.00	15,973.00
	Yonca	46,580.00	45,574.00	69,658.00
	Ayçiçeği	35,573.00	35,573.00	8,338.00
	Şekerpancarı	9,735.00	9,735.00	45,156.00
2013	Mısır (Dane)	361,268.00	361,268.00	350,974.00
	Buğday	176,296.00	142,123.00	42,566.00
	Fiğ	61,119.00	61,112.00	69,415.00
	Arpa	48,497.00	48,347.00	15,926.00
	Yonca	43,542.00	42,931.00	72,819.00
	Ayçiçeği	36,281.00	36,281.00	8,342.00
	Şekerpancarı	8,206.00	8,206.00	50,574.00
2014	Mısır (Dane)	360,941.00	347,387.00	343,988.00
	Buğday	179,534.00	177,529.00	42,587.00
	Arpa	48,834.00	48,734.00	14,619.00
	Yonca	47,879.00	46,921.00	70,545.00
	Ayçiçeği	36,023.00	36,023.00	7,162.00
	Fiğ	32,985.00	32,983.00	23,201.00
	Şekerpancarı	6,723.00	6,460.00	47,706.00

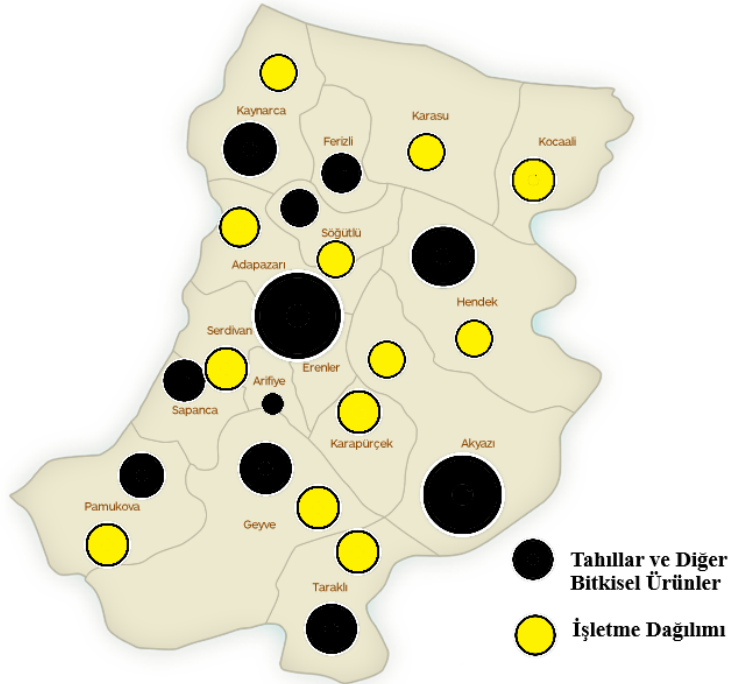
Tablo 13'ün Devamı

2015	Mısır (Dane)	337,902.00	335,041.00	316,567.00
	Buğday	170,444.00	170,038.00	37,605.00
	Yonca	47,188.00	46,579.00	72,932.00
	Arpa	45,824.00	45,824.00	12,799.00
	Ayçiçeği	33,171.00	33,171.00	6,884.00
	Fiğ	30,795.00	30,795.00	23,105.00
	Şekerpancarı	763.00	763.00	4,500.00
2016	Mısır (Dane)	325,299.00	325,299.00	302,723.00
	Buğday	134,848.00	134,848.00	31,242.00
	Arpa	41,479.00	41,479.00	11,167.00
	Ayçiçeği	35,986.00	35,986.00	7,205.00
	Yonca	32,686.00	32,536.00	53,726.00
	Fiğ	22,442.00	22,442.00	17,189.00
	Şekerpancarı	7,834.00	7,822.00	41,742.00

Kaynak: TÜİK Sakarya Verileri www.tuik.gov.tr

Tablo 13'de 2012-2016 yılları arasında tarımsal alanların giderek küçüldüğü, tarımsal ürünlerin üretimi ekilen alan, hasat edilen alan ve üretim düzeyi olarak incelendiğinde giderek azaldığı görülmektedir. Bu dönemde şeker pancarı ve yonca üretiminde artış görülürken diğer ürünlerin üretiminde ise düşüş gerçekleşmiştir.

Harita 5
Sakarya İli Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler Üretimi

Sakarya ilinde tahıl ve bitkisel ürünlerin ekildiği alanlara göre mısır, buğday, fiğ, arpa, yonca, ayçiçeği ve şekerpancarı öne çıkan ürünler arasındadır. Bu ürünlerin ekim alanı, toplam ekilen tahıl alanlarının yaklaşık %98'ini oluşturmaktadır. Mısır yetiştiriciliği ise bu alanların %50'sinden fazlasını oluşturmaktadır. 2012 yılı sonrası bu ürünlerin ekildiği alanların giderek azaldığı görülmektedir. Tarımsal alanların parçalanması ve küçülmesi üretimin tarla bitkilerinden bahçe bitkilerine doğru yönelmesine neden olmaktadır.

3.1.1.6. Süs Bitkiciliği

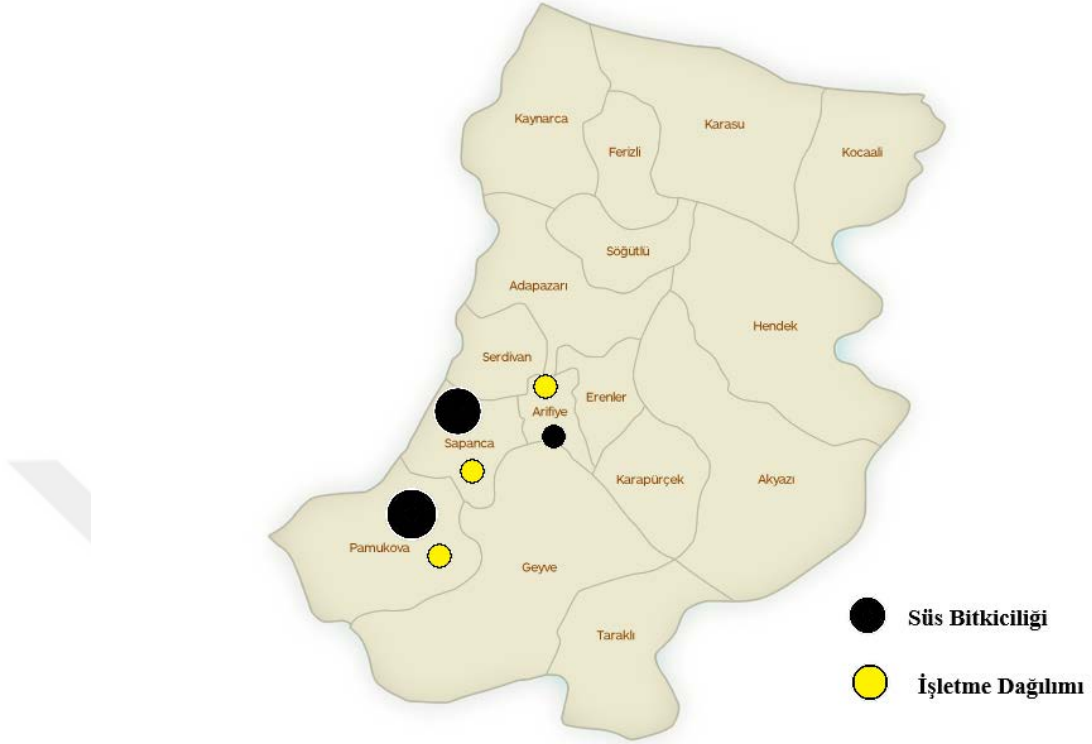
Tablo 14
Sakarya İli Süs Bitkileri Üretimi

Yıl	Çiçek	Ekilen Alan (m ²)	Üretim (Adet)
2012	İç Mekan Süs Bitkileri	-	-
	Dış Mekan Süs Bitkileri	-	-
	Gerbera	42,000	3,360,000
	Lilyum	5,000	55,000
2013	İç Mekan Süs Bitkileri	30,000	465,000
	Dış Mekan Süs Bitkileri	12,466,617	56,247,554
	Gerbera	42,000	3,360,000
	Lilyum	5,000	57,000
2014	İç Mekan Süs Bitkileri	30,000	465,000
	Dış Mekan Süs Bitkileri	12,571,212	56,848,688
	Gerbera	42,000	3,360,000
2015	İç Mekan Süs Bitkileri	41,260	577,600
	Dış Mekan Süs Bitkileri	10,434,948	36,388,996
	Gerbera	36,000	2,880,000
2016	İç Mekan Süs Bitkileri	51,260	777,600
	Dış Mekan Süs Bitkileri	10,618,372	36,740,224
	Gerbera	20,000	1,600,000

Kaynak: TÜİK Sakarya İli Verileri www.tuik.com.tr

Tablo 14'de 2012-2016 yılları arasında Sakarya' da süs bitkileri konusunda hem alan olarak hem de üretim miktarı olarak dış mekan süs bitkileri önemli bir paya sahiptir. Bunun dışında iç mekan süs bitkileri ve Gerbera üretiminde de gözle görülür bir artış görülmektedir.

Harita 6 Sakarya İli Süs Bitkileri retimi

Sakarya ili süs bitkileri yetiştiriciliğinde, özellikle dış mekan süs bitkisi retiminde Türkiye’de önemli bir paya sahiptir. Dış mekan ss fidanı yetiştiriciliğinde, organiza olmanın da motivasyonu ile önemli ilerlemeler kaydedilmiş, bu bitkilerin retimi Sapanca-Arifiye-Pamukova çevresinde geleceği parlak bir sektör haline gelmiştir. İlin hem iklim çeşitliliği hem de toprak ve arazi yapısı bakımından i ve dış mekan süs bitkileri yetiştiriciliğine uygun olması sebebiyle bu sektörde yetiştirme alanı ve üretici sayısı hızla artmaktadır. Coğrafi konumu dolayısı ile başta İstanbul, Bursa, İzmir ve Ankara olmak üzere büyük illere yakın olunması sayesinde, işletme girdi ve hammadde temini kolaylıkla sağlanmakta, bölgenin ulaşım açısından önemli bir geçiş noktasında olması, yaz turizmi sebebiyle tatil köyleri, sayfiye ve dinlenme tesislerinin sayıca yüksek olması da üretilen bitkilerin satış ve pazarlanmasını kolaylaştırmaktadır. Başta büyük iller olmak üzere diğer evre illerdeki belediye parkları ve bahçe düzenlemelerinde de dış mekan ss bitkilerine karşı yoğun bir talep vardır. Sakarya’da kurulan süs bitkileri yetiştiricileri birliği aynı zamanda Türkiye’de bu alanda kurulan ilk birliktir (Sakarya Tarım Raporu).

Tüm bu veriler Sakarya’da çok çeşitli tarımsal ve hayvansal ürünlerin elde ediliyor olmasına rağmen buna paralel olarak tarıma dayalı sanayi işletmelerinin mevcut olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda yatırım yapılabilecek alanlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Adapazarı, Hendek, Akyazı ve Kaynarca ilçelerinde yoğun olarak yetiştirilen tahıl ürünlerinin işlenebilmesi için Hanlı, Söğütlü, Ferizli ve Hendek Organize Sanayi Bölgesi’nde un ve bisküvi fabrikaları,
2. Adapazarı ve çevresinde yoğunlaşan hayvancılıktan faydalanmak adına Hanlı Organize Sanayi Bölgesi’nde dericilik, süt ve süt ürünleri işleme fabrikaları,
3. Pamukova, Geyve ve Akyazı başta olmak üzere ilin neredeyse tamamında gerçekleştirilen meyve ve sebze yetiştiriciliği sebebiyle konserve, salça, dondurulmuş gıda, meşrubat, bitkisel yağ, kuruyemiş, şeker ve şekerleme fabrikaları,
4. Geyve ilçesine ikinci mobilya ihtisas merkezi,
5. Sapanca ilçesine süs bitkiciliği ihtisas merkezi,
6. Gerekli hammadde araştırmaları yapıldıktan sonra ile kozmetik, sabun ve ilaç fabrikaları kurulmalıdır.

3.1.2. Tarıma Dayalı Sanayinin Ekonomik Yönden İncelenmesi

Sakarya ilinde 2008-2015 yılları arasında nüfusta görülen sürekli artışla birlikte tarımsal istihdamda artmıştır. Nüfus 2008-2015 yılları arasında yaklaşık olarak %20 oranında artış göstermiştir. Bu süre içinde tarımsal istihdamda inişli çıkışlı dalgalanmalar görülse de tarımsal istihdam ortalama olarak %5 oranında artmıştır.

Fakat ildeki nüfus artışına paralel olarak istihdam düzeyi artmakla birlikte tarımsal istihdam düzeyi, genel istihdam düzeyine göre daha düşük düzeyde artmıştır. Tarımsal istihdamın daha düşük düzeyde yükselmesinin nedenleri arasında ise tarımsal alanların çeşitli faktörlerin etkisiyle giderek küçülmesi ve azalması gösterilebilir. Tüm bu faktörler göz önüne alındığında, tarımsal üreticilerin gelirleri azalmakta ve tarımsal istihdamın diğer istihdam alanlarına yönelmesine sebep olmaktadır. Sakarya’da, tarımsal nüfus, tarımsal istihdam, arazi büyüklükleri, tarımsal işletme sayıları ve

büyüklikleri, tarımcıların sosyal güvenlik sistemindeki kayıtları gibi faktörler dikkate alınarak yapılan hesaplamalar sonucu tarım kesimindeki çalışanların sadece %7' inin tarımsal gelir elde ettikleri, %93' ise diğer sektörlerde istihdam imkanı (kamu, özel sektör, ticaret, hizmet) bulabildikleri görülmektedir. Bu da tarımın birçok tarımcı için ikinci uğraşı ve gelir kaynağı haline geldiğini göstermektedir (Sakarya Tarım Raporu).

Tablo 15
Sakarya'da Nüfus, İstihdam, Tarımsal İstihdam ve Yüzdelik Payların
Yıllara Göre Durumu

Yıl	Nüfus	İstihdam	%	Tarımsal İstihdam	%
2008	806,298	377,347	46.8	86,790	23.0
2009	820,896	380,075	46.3	79,816	21.0
2010	872,872	405,885	46.5	85,235	21.0
2011	888,556	442,501	49.8	85,500	20.0
2012	902,267	443,013	49.1	84,172	19.0
2013	917,373	455,934	49.7	86,627	19.0
2014	932,706	457,026	49.0	91,405	20.0
2015	953,181	474,684	49.8	91,936	19.4

Kaynak: Bu Tablo TÜİK ve Sakarya İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'ndan Elde Edilen Bilgiler Doğrultusunda Oluşturulmuştur.

Sakarya diğer illere göre merkezi konumda ve hızlı bir sanayileşme süreci içinde olması tarıma dayalı sanayi sektörünün de bölgede gelişmesine neden olmuştur. Tarıma dayalı sanayi sektörünün gelişmesinde sadece ilin tarımsal potansiyeli değil çevre illerinin de tarımsal potansiyelinin değerlendirilmesinin büyük etkisi bulunmaktadır. 2008-2015 yılları arasında tarıma dayalı sanayi sektörünün gelişmesine paralel olarak istihdam düzeyinin giderek arttığı görülmektedir. Bu artış aynı zamanda, toplam istihdam içindeki payına da yansımıştır. Tarıma dayalı sanayi sektöründe istihdamın toplam istihdam içindeki payı yıllar itibariyle artış göstermiştir (Sakarya Tarım Raporu).

Tablo 16
Sakarya İli Tarımsal, Tarıma Dayalı Sanayi Sektörü İstihdamı ve Oranı

Yıl	Tarımsal İstihdam	İşlenmiş Tarım Ürünlerinde İstihdam	%
2008	86,790	9,495	10.9
2009	79,816	9,564	12.0
2010	85,235	10,213	12.0
2011	85,500	11,135	12.6
2012	84,172	11,148	13.2
2013	86,627	11,473	13.2
2014	91,405	11,500	12.6
2015	91,936	11,945	13.0

Kaynak: Bu Tablo TÜİK ve Sakarya İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'ndan Elde Edilen Bilgiler Doğrultusunda Oluşturulmuştur.

Sakarya'nın ekonomik yapısı içinde tarım sektörünün önemli olduğu, tarımsal ve hayvansal üretimde bulunduğu bölgede öncü olduğu, İlin toprak ve iklim özelliklerinin yaratılan katma değere yansıdığı ve bununda ilin ekonomik yapısı açısından tarımın ağırlıklı bir yapı oluşturduğu görülmektedir. Türkiye'nin diğer sektörler arasında tarım sektörünün payı %8 dolayında iken, Doğu Marmara Bölgesinde yer alan Sakarya'da ise tarım sektörü %24'lük pay almakta ve diğer iller arasında ilk sırada yer alarak sanayiye kaynak aktarmaktadır.

Tablo 17
Sakarya İli Tarımsal Ürün Üretimi Değeri (TL)

Üretim	2014 Yılı Sektörel Üretim Değeri	%	2015 Yılı Sektörel Üretim Değeri	%
Meyve	1.266.125.750	33,95	1.487.869.300	34,1
Sebze	173.949.400	4,66	225.526.560	5,2
Tarla	357.798.130	9,59	338.314.350	7,7
Hayvansal	1.921.356.065	51,51	2.302.265.277	52,7
Toplam	3.729.924.101	100	4.365.542.935	100

Kaynak: Sakarya Faaliyet Raporu – 2015

Sakarya' da 2015 yılı itibariyle tarımın GSYH içinde %19'luk paya sahip olduğu ve Doğu Marmara bölgesinde diğer iller arasında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. İlde 2015 yılı tarımsal gelir hesaplamalarına göre kişi başına düşen GSYH değeri 13.335 TL dolayındadır.

Zirai firmaların dağılımı incelendiğinde en fazla firma sırayla Karasu, Akyazı ve Hendek ilçelerinde olduğu, kişi başına tarımsal GSYH değerlerine bakıldığında ise ortalaması 5.751 TL'nin üzerinde değere sahip ilçeler Kaynarca, Taraklı, Pamukova, Söğütlü ve Adapazarı olarak sıralandığı görülmektedir. Sektörel dağılım incelendiğinde özellikle Taraklı ve Kaynarca ilçelerinin hayvan bazlı üretimden elde edilen GSYH değerinin bitki bazlı üretime oranla daha yüksek olduğu, Kocaali ve Pamukova ilçelerinde ise tarım bazlı üretimin hayvan bazlı üretime göre GSYİH içinde daha yüksek paya sahip olduğu görülmektedir (Sakarya Tarım Raporu).

Tablo 18
Sakarya'nın Tarım Ürünleri Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Dengesi	Toplam İhracattaki Pay	Toplam İthalattaki Pay
2010	48,689	6,385	42,304	0,038	0,0049
2011	68,446	7,514	60,932	0,044	0,0042
2012	52,140	6,101	46,039	0,083	0,0037
2013	62,426	14,711	47,715	0,034	0,0087
2014	66,398	12,144	54,254	0,035	0,0066
2015	59,528	9,100	50,428	0,031	0,0048

Kaynak: TÜİK Sakarya Verileri www.tuik.gov.tr

Sakarya'nın tarım ürünleri ihracatı ve ithalatı incelendiğinde 2010 yılı sonrası inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir. 2010-2015 yılları arasında tarım ürünleri ihracatı ortalama olarak 60 milyon ABD Doları'nın üzerinde gerçekleşmiştir. 2015 yılında ise 59,5 milyon ABD Doları olmuştur. İlin tarım ürünleri ithalatı 2013 yılında 14,711 milyon ABD Doları ile en yüksek düzeye ulaşmış ve daha sonra gerileyerek 2015 yılında 9,1 milyon Amerikan Dolar'ı düzeyinde gerçekleşmiştir. Sakarya'nın tarım ürünleri ticaret dengesi incelendiğinde sürekli fazla verdiği görülmektedir. Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatı içinde Sakarya ilinin 2015 yılındaki payı %3,1 olarak gerçekleşirken ithalat içindeki payı ise binde 4.8 düzeyindedir. Sakarya tarımsal ürünler ticaretinde sürekli fazla veren bir il olmuştur ve Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatı, diğer illere göre daha yüksek düzeydedir (Sakarya Tarım Raporu).

Türkiye'nin başlıca tarım ürünleri ticaretinde hububat, bakliyat ve yağlı tohumlar, yaş sebze ve meyve, işlenmiş sebze ve meyve mamulleri, kuru meyve ve mamulleri, fındık ve mamulleri, zeytin ve zeytinyağı, süs bitkileri önemli bir paya sahiptir. Bu ürünlerin

ihracatı arasında Sakarya ilinde ise bakliyat, hububat, yağlı tohumlar ve mamulleri, sebze ve meyve mamulleri, fındık ve mamulleri, süt ve süt ürünleri, şeker ve şeker mamulleri ile unlu mamuller yer almaktadır.

Tablo 19
Sakarya'nın Başlıca Ürün Gruplarına Göre Tarım Ürünleri İhracatı (Bin Dolar)

Ürünler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Toplam İhracattaki Pay-2015
Fındık ve Mamulleri	6,102	4,432	0,394	5,451	1,631	6,720	0,11
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	38,566	45,827	44,046	49,203	51,373	38,373	0,64
Kuru Meyve ve Mamuller	0,459	0,346	0,566	-	0,577	2,115	0,035
Meyve ve Sebze Mamulleri	1,370	1,740	1,841	2,303	4,461	7,206	0,12
Yaş Meyve ve Sebze	0,806	2,948	0,717	0,554	0,446	0,144	0,002
Zeytin ve Zeytinyağı	-	0,012	0,024	0,092	0,242	0,132	0,002
Süs Bitkileri ve Mamulleri	1,385	2,947	4,336	3,995	3,242	4,838	0,081

Kaynak: TÜİK Sakarya Verileri www.tuik.gov.tr

Tarıma dayalı sanayi ürünleri için istikrarlı ve geniş bir iç pazarın yanı sıra, dış pazar fırsatlarının değerlendirilmesi sektörün büyümesi ve gelişmesi açısından önem arz etmektedir. Türkiye ve Sakarya'nın önemli bir faaliyet alanı olan işlenmiş ve yarı işlenmiş tarımsal ürünleri, ekonomik gelişme açısından büyük öneme sahiptir.

Bu açıdan Türkiye'nin Avrupa, Asya ve Orta Doğu pazarlarına yakın olması, bu pazarlarda pazar paylarını artırılması sektör için önemli fırsatlardır. Türkiye'de gıda ürünlerine dönük tüketim yapısı son yıllarda önemli ölçüde değişmektedir. Şehirleşme, gelir artışı, eğitim seviyesinin yükselmesi, tarım sektörünün giderek daha fazla pazara dönük entegrasyonu, tüketim alışkanlıklarının daha fazla işlenmiş, katma değeri yüksek gıda ürünlerine yönelik değişmesine yol açmaktadır.

Tablo 20
Sakarya'nın Başlıca İşlenmiş Tarım Ürünleri Ticareti

Ürünler	2015 İhracat \$	2015 İthalat \$	2016 İhracat \$	2016 İthalat \$
İşlenmiş Meyve ve Sebze Ürünleri	220.885	142.196	643.668	11.569
Şeker ve Şekerli Mamulleri	44.005.546	1.884.836	2.674.290	3.713.753
Hububat, Un, Nişasta ve Pastacılık Ürünleri	13.047.565	1.172.131	15.118.259	892.723
İşlenmiş Yağlı Tohum ve Meyveler	467.463	758.171	503.883	408.787
Meşrubat ve Meyve Suyu	6.901.459	142.161	7.419.948	70.084
Su Ürünleri	-	-	61.000	-
Süt ve Süt Ürünleri	217.211	19.790.540	34.226.292	12.918.057

Kaynak: TÜİK Sakarya Verileri www.tuik.gov.tr

Tablo 20' de 2015-2016 yılları arasında işlenmiş tarım ürünleri ticareti incelendiğinde süt ve süt ürünleri, hububat, un, nişasta ve pastacılık ürünleri, işlenmiş sebze ve meyve ürünleri, işlenmiş yağlı tohum ve meyve ürünleri, meşrubat ve meyve suyu ile su ürünleri ihracatı değerinde artış gözlemlenirken, şekerli ve şekerli mamuller ihracatı değeri ise azalmıştır. Bu ürünlerin ithalatı ise şeker ve şekerli mamulleri hariç düşük düzeyde gerçekleşmiş ve azalmıştır.

3.1.3. GZFT Analizi

Sakarya ilinin güçlü ve zayıf yönlerini, dış çevreden gelen fırsat ve tehditlerini tanımlayan GZFT Analizi ile değerlendirildiğinde aşağıdaki 5'er madde ile şu şekilde özetlenebilir;

Güçlü Yönleri

- 1- Verimli tarım arazilerine sahip olmak
- 2- Şehrin konumu ve lokasyon (büyük metropollere yakınlık ve ulaşım imkanları)
- 3- Mevcut sanayi alt yapısının katma değeri yüksek ürün üretmeye uygun olması
- 4- Yapımı planlanan organize sanayi bölgelerinin yeterli oluşu, kümelenme ile oluşturulan alanların sanayinin disiplinli gelişmesine ve de arazilerin iyi kullanılmasına imkan vermesi
- 5- Üniversite ve sanayi işbirliği ile oluşturulan sinerjinin dışarıdan ilimize gelecek yatırımcıya destek sağlaması ve insan kaynaklarının doğru kullanılması

Zayıf yönleri

- 1- Tarım alanlarının parçalı arazi yapısında olması ve tarım ile uğraşan işletmelerin küçük işletmelerden oluşması
- 2- Birinci derece deprem ve afet bölgesinde bulunma
- 3- Tarımsal destek azlığı ve buna bağlı olarak tarımsal ürünlerde çeşitliliğin ve verimin arttırılamaması
- 4- Çarpık kentleşme
- 5- Şehre dışarıdan göç ile gelen insan kaynağının eğitimsiz ve sektörlerin ihtiyaç duyduğu alanlara cevap verememesi, bunun yanı sıra dışarıya gönderdiğimiz kalifiye beyin göçüne engel olunamaması

Fırsatlar

- 1- İlimizin coğrafi konumu, iklim koşulları, kolay ulaşılabilirliği ve metropollere yakınlığı
- 2- Organize Sanayi Bölgelerinin varlığı
- 3- İnançlı, örf, adet ve kültürel değerlerine bağlı insan yapısı
- 4- Sakarya Üniversitesi'nin varlığı, saygınlığı ve eğitim kalitesi
- 5- Doğal güzelliklerin ve jeotermal kaynakların varlığı
- 6- Karasu limanı ve demiryolunun tamamlanması ile ilimizin kuzey bölgesinin ihracat kapısı olması

Tehditler

- 1- Deprem riski
- 2- Verimli tarım alanları üzerindeki yapılaşma riski
- 3- Plansız sanayileşme ile birlikte ağır sanayi şehrimize geleceğinden beraberinde çevre kirliliğine neden olacağı gibi tarım alanlarını ve turizm potansiyelini de tehdit edebilir.
- 4- Sanayiye dayalı sektörlerde oluşan çalışma talebi sebebiyle yaşanan iç göç ve mülteci göçü
- 5- İlimize devletimizin verdiği teşviklerin yetersiz olması ve ürün ihtisas borsalarının kurulmamış olmasıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sakarya toprak yapısı, iklim koşulları ve bol su mevcudiyeti ile tarım potansiyeli çok yüksek bir şehirdir. Nitekim tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünleri il ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. Yetişen ürün çeşitliliğinin fazla olması ve yine bu ürünlerin işlenerek gerek il içindeki pazara gerekse il dışı pazarlarda yer bulması büyük bir gelir kalemi oluşmasına olanak sağlamaktadır. İlde halihazırda tarım bitkileri yetiştiriciliği öncü olsa da veraset yoluyla arazilerin bölünmesi, tarım arazileri üzerine kurulan endüstri firmaları ve konutlar sebebiyle bu ürünlerde zamanla bir azalma söz konusudur. Buna rağmen meyvecilik ve bahçe bitkileri üretimi yıldan yıla artmaktadır. Yine hayvancılık sektöründe büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, süt sığırcılığı ve kanatlı hayvan işletmeleri de artış göstermektedir. Süs bitkileri yetiştiriciliğinde ise Sakarya üretim ve ticaret konusunda ülkede önemli bir payı elinde bulundurmaktadır. Tarımsal potansiyeli yüksek olan Sakarya, içerisinde bulunduğu Marmara Bölgesi'nin tarımsal gelişimi açısından çok önemlidir. Kalabalık nüfuslu şehirlere olan yakınlığı sebebiyle tarımsal ürünlere karşı sürekli canlı ve yüksek talep olması il için büyük bir avantaj teşkil etmektedir.

Sakarya'da bulunan organize sanayi bölgeleri içinde tarıma dayalı sanayi işletmelerin sayısı fazla, faaliyet alanları ise oldukça çeşitlidir. Üretimin en yüksek olduğu sektör gıda sektörü olmakla birlikte, bu sektörün içinde un ve unlu mamuller, şekerli mamuller, süt ve süt ürünleri, kanatlı et ürünleri üretimi, konserve ürünler vb. yer almaktadır. Sakarya'nın Marmara Bölgesi'nde bulunması, kalabalık nüfuslu şehirlere yakın olması ve merkezi bir konumda bulunması, ilin sanayileşme sürecini hızlandırarak hem kendisinin hem de çevresindeki illerin ürettiği tarımsal ürünlerin değerlendirilmesine ve tarıma dayalı sanayi sektörünün gelişmesine katkı sağlamaktadır.

İlin tarımsal üretim değerinin Türkiye'nin tarımsal üretim içindeki payı %3,1 civarındadır. İklim yapısının uygunluğu ilin tarımsal üretimine, ürün çeşitliliğine ve üretilen ürün değerine yansımakta buda il ekonomisine olumlu bir etki yapmaktadır. Sakarya, Marmara Bölgesi içinde tarım sektöründe %24 pay ile ilk sırada yer almaktadır. İl 2015 yılı itibariyle tarımsal gelirin GSYİH içindeki payı %19 civarındadır. Tarımsal gelir hesaplarına göre kişi başına düşen GSYİH 13.335 TL'dir. Yine 2015 yılı itibariyle ilde tarımsal ürün geliri incelendiğinde en yüksek payı

hayvancılık sektörü, özellikle kanatlı et üretimi, meyvecilik geliri içinde ise en yüksek payı fındık almaktadır. Sakarya ilinde 2015 yılı itibariyle tarım ürünleri ihracatı 59.528 milyon ABD Doları, ithalatı ise 9.100 milyon ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret 2010-2015 yılları arasında sürekli fazla vermiştir. Sakarya Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatı içinde diğer illere göre önemli bir paya sahiptir. Sakarya'nın başlıca tarım ürünleri ticareti içinde ise hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamulleri, meyve ve sebze mamulleri, fındık ve mamulleri, süt ve süt ürünleri, şeker ve şeker mamulleri ile unlu mamuller yer almaktadır.

Buna göre öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Tarımsal üretimde aşırı dalgalanmaların ve fiyat istikrarsızlığının önüne geçilmelidir.
- Üreticilere makul transfer destekleri sağlanmalıdır.
- Tarımsal üretimi büyüme hedeflerine uygun şekilde arttırıcı politikalar uygulanmalıdır.
- Tarımsal ürünlerde dünya pazarında rekabet gücü oluşturulmalıdır.
- Parçalanmış toprakların optimum işletme ölçeğine uygun olması gerekmektedir.
- Kullanılmayan topraklar vergileme veya etkin kiralama ile işletmelere açılmalıdır.
- Tarıma dayalı sanayi kuruluşlarının sözleşmeli ve kontrollü mahsul yetiştirme yoluna gitmeleri gerekmektedir.
- İlin ekonomik gelişmesinde tarım sektörünün katkısının arttırılabilmesi için ön plana çıkan ve rekabet gücünü yükseltebilecek ürünlerin belirlenmesi gerekmektedir.
- Adaptasyon kabiliyeti yüksek tohumlar kullanılmalıdır.
- Teknolojik gelişmeler yakından takip edilmelidir.
- Ürünlere olan talebi karşılamada düzeni sağlamak, ihracatçılar arasındaki rekabeti önlemek, pazar araştırması yapmak, reklam ve haberleşme gibi masraflı

faaliyetlerin yükünü azaltmak bakımından tarıma dayalı sanayi ürünlerinin pazarlamasında faaliyet gösteren gerçek ve tüzel kişilerin, üretim düzeyinde kooperatif üst birlikleri, özel sektörün çok ortaklı anonim şirketler şeklinde organize olmaları ve bu kuruluşların bütün pazarlama faaliyetlerinden sorumlu ve yetkili tek bir merkezi örgütte birleşmeleri gerekmektedir.

- Dış pazarda yoğun bir rekabet ile karşı karşıya olan ihracatçının ithalatçı bölgenin üretim, tüketim ve ithalat durumunu, tercih ettiği çeşit, kalite ve özelliklerini, standardizasyon ve ambalaj tiplerini, o bölgeye en uygun ihracat dönemlerini ve o bölgenin o ürünlere yönelik gıda tüzüğünü, ithalat mevzuatını ve alış şartlarını incelemesi gerekmektedir.
- İlin mevcut üretim yapısı ve tarımsal potansiyeli dikkate alındığında ilde öne çıkan ham ve işlenmiş tarım ürünlerinin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi için üreticilerin eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi son derece önemlidir.
- Yeni kurulan ziraat fakültesi aracılığıyla çiftçilik, toprak ve ilde yetişebilecek tarımsal ürünler üzerine eğitimlerin verilmesi elzemdir.
- Üniversite aracılığı ile karşılıklı imzalanan protokoller çerçevesinde tarımda öncü olan ülkelere çiftçiler, tarımsal sanayi üreticileri ve adayları tarımsal üretimde hem ürün hem de kullanılan teknoloji anlamında teorik ve pratik eğitim için gönderilmelidir.
- İlin gelişmesine katkı sağlayacak bu ürünlerin üretilmesinde ve geliştirilmesinde, tarımsal örgütlerin üretimden pazarlama aşamasına kadar aktif rol almaları ve üreticiye yönelik faaliyetleri arttırmaları gerekmektedir.
- Organik tarım ve organik hayvan yetiştiriciliği hususunda devlet eliyle teşvikler verilmeli, eğitim imkanı sağlanmalıdır.
- Tarım arazilerinin devlet eliyle parçalanmasının önüne geçilmeli ve çiftçi ile mutabakat sağlandıktan sonra belli bir alanın üzerindeki araziler yine devlet tarafından görevlendirilen ziraat mühendisleri gözetiminde işlenmelidir.

- Pazarlama faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi de tarım sektörünün katma değerini yükselterek bölge ekonomisinin gelişmesine büyük katkı sağlayacaktır.
- İlin konumu ve tarımsal önemi göz önünde bulundurularak ulusal veya bölgesel tarım ve ürün araştırmalarının yapılabileceği bir araştırma enstitüsü kurulmalıdır. Bu enstitü ilaç sektörünü mercek altına alarak gerekli araştırma ve çalışmaları yapmalı, bu konuda ülke içi ve ülke dışı ihtiyaca karşılık verebilecek gerek hammadde üretimine gerekse ilaç üretimine ön ayak olunmalıdır. Bu sayede gıda ve ilaç probleminin yaşandığı Ortadoğu, Afrika ve komşu kuzey ülkelerine daha yoğun bilgi, tarımsal ürün ve ilaç ihraç edilebilecektir.
- Gerek ülke içerisinde yetişen gerekse iklim ve diğer şartlar sebebiyle yetiştirilemeyen ürün tohumlarının saklanabileceği, kurulacak enstitüde araştırma geliştirme faaliyetlerinin yapılabilmesi için kaynak olacak bir tohum bankası kurulmalıdır.
- Ulusal tarım politikaları iyi derecede incelenerek gerekli hallerde revizyona gidilmeli, tarıma dayalı sanayi firmaları istisna tutularak yatırım bölgeleri yeniden düzenlenmelidir.

Bu sayede Sakarya taşıdığı potansiyele ulaşabilecek, ülke ekonomisinin yanında ülke prestijine de önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar;

KARATAŞ, Süleyman (1991) *“Sanayileşme Sürecinde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (Bürokratik Yükün Kaldırılması ve AT Ülkelerinde Bu İşletmelerin Durumları)”*, Veli Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.

Süreli Yayınlar;

AYDEMİR, Cahit ve PIÇAK, Murat (2008), *“Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri”*, DÜ Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi (2008), 129-147.

BAYRAÇ, Naci ve YENİLMEZ, Fisun (2000), *“Tarım Sektörünün Yapısal Analizi ve Avrupa Ortak Tarım Politikası.”* Akademik Bakış.

DEMİRBAŞ, Nevin ve TOSUN, Duygu (2005) *“Türkiye’de Tarımın Sanayi İle Entegrasyonu, Ortaya Çıkan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri”*, ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi 2005; 2(2): 27-34

DEMİRBAŞ, Nevin ve ARIKBAY, Canan (1997) *“Türkiye’de Hammadde Temini Açısından Makarna Sanayinin Durumu ve Geleceği”*, Gıda Dergisi, Eylül 1997, ss.28- 32.

KNOX, Hugh W., *“Emerging Trends in Agricultural-Based Industries in The Northeast”*, Economic Trends, Sebtember 2002.

ÖZÇAĞLAR, Ali (1992), *“Türkiye’de Şeker Pancarı Ekim Alanlarının Coğrafi Dağılışı”* Türkiye Coğrafyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:1, Sf:15-55, Ankara

TUTAR, Hasan ve ERYÜZLÜ, Hakan (2015) *“Sakarya İlinde Faaliyet Gösteren Tarım Ve Hayvancılık İşletmelerinin Kapasite Kullanım Sorunları Üzerine Bir Araştırma”*, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:8 Sayı:15

Diğer Yayınlar;

- AKSOY, Erdoğan (1997), “Gümrük Birliği’nin Küçük Boyutlu İşletmeler (KOBİ) Üzerinde Etkileri”, Türkiye Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği 1996 Yılı Uygulama Semineri. 30 Kasım-1 Aralık 1996, Türkiye Avrupa Topluluğu Derneği İstanbul Şubesi, İstanbul
- AUSTİN, James (1981) “*Agroindustrial Project Analysis*” Economic Development Institute (Washington, D.C.)
- BHATTACHARYA, Sib .Nath (1980), “*Rural Industrialization in India*”, B R Publishing Corporation, Delhi.
- DEMİRBAŞ, Nevin (1994), “*Türkiye’de Ve Özellikle Ege Bölgesinde Meyve-Sebze İşleme Sanayinin Mevcut Üretim ve Pazarlama Yapısının Analizi ve Sektörün Geliştirilmesi Olanakları Üzerine Bir Araştırma*”, Ege Üniversitesi Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir.
- DOĞANAY, Hayati (1995), “*Türkiye Ekonomik Coğrafyası*”, Pegem Akademi
- FERİZLİ ORGANİZE SANAYİ, <http://www.ferizliosb.org.tr/ferizli-osb/3/Ferizli-Organize-Sanayi-Bolgesi.html>, Erişim Tarihi: 04.02.2018
- GÜRLER, Arslan Zafer ve diğerleri (1995), “*Tarıma Dayalı Sanayi İşletmeleri*”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Notları, Yayın No. ZF/46.
- HALK BANKASI <https://www.halkbank.com.tr/Content/Print?id=5625> Erişim Tarihi: 04.02.2018
- HAYIR, Meryem (2006) “*Sakarya’da Sanayi Faaliyetleri Ve Özellikleri*”, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
- IŞIK, Şükran (2007), “*Sakarya’nın Tarım Coğrafyası*”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- İNAN, İ. Hakkı (1998), “*Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği*”, Trakya Üniversitesi Tekirdağ Ziraat Fakültesi, Yayın No. 2-43.
- İNANÇLI, Selim ve diğerleri (2017) “*Sakarya Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi Ürünleri Raporu*”, Sakarya Ticaret Borsası
- İNDİA (1944), “*The Famine Inquiry Commision*”
https://www.jstor.org/stable/2730240?seq=1#page_scan_tab_contents Erişim Tarihi: 15.05.2018
- KARADAL, Himmet (2001) “*KOBİ’lerin Uluslararası Pazarlara Açılmasını Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma*”, I. Orta Anadolu Kongresi, “*KOBİ’lerin Finansman ve Pazarlama Sorunları*”, Erciyes Üniversitesi, Nevşehir İİBF, 18-21 Ekim 2001, KOSGEB:149-157.

KARASU ORGANİZE SANAYİ,

(<http://www.karasuosb.org.tr/default.asp?page=hakkimizda>) Erişim Tarihi:

04.02.2018

KARIŞ, Nurgül (2016), “*Sakarya’da Tarımsal Ürün Ticareti Ve Bölge Ekonomisi Üzerine Etkileri*”, Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

KAYNARCA ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ,

<http://www.kamosb.org.tr/kurumsal.asp?kurumsal=28&aktif=kurumsal> Erişim

Tarihi: 04.02.2018

KENT 54, www.kent54.com.tr/icerik/id12/Sakarya-Ekonomisi.html Erişim Tarihi:

05.02.2018

KILIÇKAP, Erol ve diğerleri, “*GAP’ın Diyarbakır İlindeki Tarıma Dayalı İmalat Sanayindeki Gelişme Sürecine Etkileri*”, II. GAP ve Sanayi Kongresi Bildiriler El Kitabı, Diyarbakır: TMMOB Makina Mühendisleri Odası, 29-30 Eylül 2001.

KOÇAK, Celallettin ve ARSAN, Ahmet (1998) “*Hayvansal Üretimde Entegrasyon Modelleri Süt Üretimi ve Pazarlama*”, Hayvansal Üretimi Arttırmada Yeni Yaklaşımlar, TMMOB Ziraat Müh. Odası, 253-265

KOSGEB, <http://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/1233/kredi-faiz-destegi> Erişim Tarihi: 04.02.2018

KÖY HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (1995), Sakarya İli Arazi Varlığı Ankara

KUŞ, Uğur (2009) “*Sakarya Tarım Üretim Potansiyelinin Bio-Yakıt Olarak Değerlendirme İmkanları*” Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi

MACDONALD, J., “*Concentration and Competition in the U.S. Food And Agricultural Industries*”, Agricultural Outlook, Economic Research Service, May 1999.

MARKA (2017), “*Sakarya İl Yatırım Destek Ve Tanıtım Stratejisi Ve Eylem Planı – 2017*” <http://www.dogumarmarabolgeplani.gov.tr/pdfs/Sakarya%20%C4%B0l%20Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Destek%20ve%20Tan%C4%B1t%C4%B1m%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Plan%C4%B1%202017.pdf> Erişim Tarihi: 07.03.2018

MARKA (2010), “*Bölge Planı*” <http://www.marka.org.tr/uploads/files/plan.pdf> Erişim Tarihi: 05.01.2018

MARKA, (Tarih Yok) “*Sakarya Uygun Yatırım Alanları*”

http://www.marka.org.tr/Uploads/Files/sakarya_uygun_yatirim_alanlari.pdf

MPM, (1993) “*Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde Eğitim ve Danışmanlık Hizmetleri Gereksinmesi*”, Milli Produktivite Yayınlar: 514, Ankara.

OKTAY, Nuvit (2005), “*Dış Ticaret*”, Anadolu Üniversitesi Yayını

- PEKTAŞ, Mustafa (2004), “*Ayva Yetiştiriciliği*” T.C Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Eğirdir Bahçe Kùltürleri Araştırma Enstitüsü, <http://www.ebkae.gov.tr> , Isparta
- RESMÎ GAZETE (2017), “*Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Tarıma Dayalı Yatırımların Desteklenmesi Hakkında Tebliğ*”, (Tebliğ No: 2017/22), Sayı: 30179 <http://Www.Resmigazete.Gov.Tr/Eskiler/2017/09/20170913-4.Htm> Erişim Tarihi: 17.03.2018
- SAKARYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ (2010), “*2010-2014 Stratejik Planı*” <http://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/awga3ca9tY.pdf> Erişim Tarihi: 17.03.2018
- SAKARYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ (2015), “*Stratejik Planı 2015 2019*”, www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf Erişim Tarihi: 17.03.2018
- SAKARYA HALK, <http://www.sakaryahalk.com/22884-gida-osb-bolgeye-vizyon-katacak-haberi.html> 05.02.2018
- SAKARYA İL GIDA TARIM VE HAYVANCILIK MÜDÜRLÜĞÜ (2016), “*Faaliyet Raporu*” https://www.stb.org.tr/Dosyalar/2016_yili_faaliyet-raporu_6302606463u.pdf
- SAKARYA İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ (2018), <http://www.sakaryakulturturizm.gov.tr/> 05.02.2018
- SAKARYA İLİ TARIM MASTER PLANI (2002), “*İl Tarım Ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi*”, Tarım Ve Köy işleri Bakanlığı, Sakarya Tarım İl Müdürlüğü
- SAKARYA İLİ TARIMSAL YATIRIM REHBERİ (Tarih Yok), https://www.tarim.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/il_yatirim_rehberleri/sakarya.pdf Erişim Tarihi: 15.02.2018
- SAKARYA ŞEHİR KİMLİĞİ ÇALIŞTAYI (2015), https://www.researchgate.net/profile/Bora_Yenihan/publication/283301115_Sakarya_Sehir_kimligi_Calistayi_Sonuc_Raporu/links/5631ed0b08ae13bc6c358a09/Sakarya-Sehir-kimligi-Calistayi-Sonuc-Raporu.pdf Erişim Tarihi:04.2018
- SAKARYA TARIM VE HAYVANCILIK FUARI, <http://sakaryatarimhayvancilikfuari.com/images/pdf/2018-sakarya-brosur.pdf> Erişim Tarihi: 04.02.2018
- SAKARYA TİCARET VE SANAYİ ODASI İL BRİFİNGİ (2014), www.bilgi.satso.org.tr Erişim Tarihi: 10.02.2018
- SAKARYA TİCARET BORSASI (2017), “*Sakarya’nın Tarım Ve Tarıma Dayalı Sanayi Ürünleri Sektörü Raporu*” <https://www.stb.org.tr/haber-detay.asp?id=548&haber=stb%E2%80%99den-organize-besi-bolgesine-destek-> Erişim Tarihi: 10.02.2018

- SAKARYA 1. ORGANİZE SANAYİ, <http://www.sosb.org.tr/Kategoriler.aspx> Erişim Tarihi: 14.03.2018
- SAKARYA 2. ORGANİZE SANAYİ <http://s2osb.org.tr/?cat=14> Erişim Tarihi: 04.02.2018
- SAKARYA 3. ORGANİZE SANAYİ, http://www.s3osb.org.tr/yatirimcilar_uk.php Erişim Tarihi: 22.03.2018
- SHODHGANGA, <http://shodhganga.inflibnet.ac.in/> Erişim Tarihi: 02.02.2018
- T.C. BAŞBAKANLIK HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI (2005).
<http://www.hazine.gov.tr/mevzuat> Erişim: 01.02.2018
- T.C. BİLİM, SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI, “Türkiye 81 İl Sanayi Durum Raporu” <http://www.tarsusticaretborsasi.com/DOSYALAR/pdf/81%20IL%20SANAYI%20DURUM%20RAPORU.pdf> Erişim Tarihi: 15.02.2018
- T.C. GIDA TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIĞI,
<https://www.tarim.gov.tr/Haber/1228/Kirsal-Kalkinma-Yatirimlarina-50-Hibe-Destegi-Uygulamamiz-Devam-Ediyor> Erişim Tarihi: 30.03.2018
- T.C. KALKINMA BAKANLIĞI (2014), “Kalkınma Ajansları 2015 Yılı Çalışma Programı ve Bütçe Usul ve Esasları”, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Ağustos
- TURAN, Ahmet (2000), “IV. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi”, Tekirdağ.
- TÜİK SAKARYA İLİ VERİLERİ, www.tuik.gov.tr Erişim Tarihi: 10.01.2018
- TÜRKİYE KALKINMA BANKASI, “Sanayi Kredileri”,
www.kmtso.org.tr/uploads/girisimci_rehber/kalkinma_bankasi_kredileri.doc
Erişim Tarihi: 15.02.2018
- ZİRAAT BANKASI,
<https://www.ziraatbank.com.tr/tr/Tarimsal/Hizmetler/Pages/DesteklemeOdemeLeri.aspx> Erişim Tarihi: 03.02.2018
- WISE, Emine (1997), “Gümrük Birliği’nin KOBİ’ler Üzerine Etkileri, Türkiye Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği 1996 Yılı Uygulama Semineri”, 30 Kasım-1 Aralık 1996, Türkiye Avrupa Topluluğu Derneği İstanbul Şubesi, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Halil Amuce 01.05.1992 tarihinde İstanbul’da doğmuştur. Kâğıthane Anadolu Lisesi’nden mezun olduktan sonra 2010 – 2014 yılları arasında eğitim gördüğü Sakarya Üniversitesi İktisat Bölümü’nden mezun olmuştur. 2015 yılında girdiği Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı’ndan 2018 yılında mezun olmuştur. Hâlihazırda Tekden Film Yapımcılık’ta genel müdür yardımcısı olarak iş hayatına devam etmektedir.

